

สภาพสังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : ศึกษาจากชนชั้นผู้ปกครอง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมื่อพระยาภาววิไลได้นำกำลังคนมาตั้งบ้านเมืองที่เชียงใหม่ นั้น สภาพบ้านเมืองโดยทั่วไปอยู่ในระยะฟื้นฟูบูรณะให้กลับคืนสู่สภาพเดิม เพราะเมืองเชียงใหม่ร้างอยู่นาน เต็มไปด้วยป่าหนาทึบเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ ประชาชนต่างอพยพหลบหนีไปอยู่เมืองอื่น เพื่อความปลอดภัยของตนเอง พระยาภาววิไลได้พาประกาศชักชวนผู้คนให้อพยพกลับเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเมืองเชียงใหม่อีก ทั้งยังได้นำกองทัพออกไปสู้รบกับเมืองอื่น เมื่อชนะก็กวาดต้อนผู้คนทรัพย์สินเงินทองและเชลยมาไว้ในเมืองเชียงใหม่ ภายในเมืองได้ทะนุบำรุงบ้านเมือง เช่น บูรณะวัดวาอารามต่าง ๆ ซ่อมแซมบ้านเมือง กำแพงเมือง ขุดลอกคูเมือง ฯลฯ เพื่อใช้ป้องกันข้าศึกศัตรู คำนึงประชาชนที่ส่งเสริมให้ประชาชนได้ประกอบอาชีพของตนได้ตามปกติ อนึ่ง สันนิษฐานว่าบริเวณเมืองเชียงใหม่ที่กลายเป็นเมืองร้างนั้น คงจะเป็นบริเวณเมืองเชียงใหม่ที่อยู่ในกำแพงที่ตั้งอยู่ในปัจจุบัน ส่วนรอบนอกเมืองคงจะไม่กลายเป็นเมืองร้างไปเสียทั้งหมดอาจจะมีผู้คนอาศัยอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก การบูรณะซ่อมแซมเมืองคงจะกระทำภายในบริเวณกำแพงเมืองก่อน

เมื่อบ้านเมืองเข้าสู่สภาพปรกติแล้ว สภาพสังคมโดยทั่วไป เช่น โครงสร้างทางสังคม การแบ่งชนชั้นในสังคมในสมัยนี้คงจะไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากสมัยราชวงศ์มังรายเท่าใดนัก ถึงแม้จะสังเกตได้จากระบบกฎหมายที่ใช้ปกครองบ้านเมืองซึ่งเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปเพียงเล็กน้อย ทั้งยังมีข้อควรสันนิษฐานว่า ระบบกฎหมายของเมืองเชียงใหม่ทั้งสมัยก่อนและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสืบเนื่องกันตลอดมา ในบทนี้จะศึกษาถึง

^๑ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๘.

สภาพของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมเชียงใหม่ คือชนชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ปกครอง โดยจะศึกษาถึงสิทธิ อำนาจ หน้าที่ ฐานะในสังคม ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ และประเพณีต่าง ๆ ด้วย

ชนชั้นผู้ปกครอง - กษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนคร

ชนชั้นผู้ปกครองบ้านเมือง ไค้แก กษัตริย์เชียงใหม่ที่ปกครองบ้านเมืองสมัยราชวงศ์มังราย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ไค้แก พระยาภาววิละผู้ครองนครเชียงใหม่และราชวงศ์ของพระองค์ นอกจากนี้ข้าราชการเสนาอำมาตย์ต่าง ๆ ก็จัดเป็นชนชั้นผู้ปกครองบ้านเมืองด้วย สันนิษฐานว่า สิทธิ อำนาจ หน้าที่และฐานะของกษัตริย์หรือเจ้าเมืองเชียงใหม่ทั้งสองสมัยจะไม่แตกต่างกันมากนัก เว้นแต่ความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งคงจะแตกต่างกันไปบางประการ ดังนี้

กษัตริย์ราชวงศ์มังรายนั้นสืบเชื้อสายกษัตริย์มานานแล้ว ตั้งแต่บรรพบุรุษของพระองค์ คือ ปู่เจ้าลาวจก เป็นต้นมา ความชอบธรรมที่สำคัญของราชวงศ์มังรายคือการสืบสันตติวงศ์ ซึ่งข้อนี้แตกต่างจากเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ราชวงศ์ภาววิละ ได้รับแต่งตั้งให้มีอำนาจปกครองบ้านเมืองจากกษัตริย์ราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสนับสนุนพระยาภาววิละให้ขึ้นมาเป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งนั้นพระยาภาววิละและราชวงศ์ของพระองค์ ได้รับความชอบธรรมและการช่วยเหลือในการปกครองบ้านเมืองจากกรุงเทพฯ โดยเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ

เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่โดยเฉพาะพระยาภาววิละนั้น เป็นบุคคลที่มีความสามารถมากเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการรบ พระองค์ไค้ทำสงครามขับไล่มารวมกับกองทัพไทยหลายครั้งหลายหน จนพม่าเสียมอำนาจไปจากล้านนาไทย การที่พระยาภาววิละมีความสามารถส่วนพระองค์นี้ ทำให้พระองค์ได้รับยกย่องให้เป็นผู้นำสังคม นับเป็นความยินยอมและได้รับความชอบธรรมจากประชาชนทางหนึ่ง นอกจากนี้พระยาภาววิละและราชวงศ์ของพระองค์ยังไค้พยายามสร้างความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองในทางอื่น ๆ ด้วย

เช่น การเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม การให้ความอุปถัมภ์พุทธศาสนา การสืบทอด และการปฏิบัติตามประเพณีของกษัตริย์แต่โบราณ เช่น การทำพระราชพิธีราชาภิเษกซึ่งเป็นพิธีที่ผู้ที่จะเป็นกษัตริย์จะต้องผ่านพระราชพิธีนี้ เพื่อขึ้นครองราชย์ปกครองบ้านเมือง พระยาภาววิไลได้ทำพิธีราชาภิเษกเหมือนกับพิธีราชาภิเษกของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย^๒ นอกจากนี้พระยาภาววิไลยังได้เสริมสร้างฐานะของพระองค์ในค่านอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า การสร้างพระราชวังที่เรียกว่า คูม การได้รับพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากกรุงเทพฯ นับเป็นการยกฐานะเจ้าเมืองเชียงใหม่ทางหนึ่ง

ก่อนที่พระยาภาววิไลจะได้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ นั้น พระองค์ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองลำปาง ต่อมาได้รับแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ ให้เป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๘๕ พระยาวชิรปราการได้เลื่อนฐานะเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ นามว่า พระบรมราชาธิบดีศรีสุริยวงศ์อินทสุรศักดิ์ สมญามหาชาติย-ราชาไชยสวรรค์ เจ้าขัตติสีมา เจ้าพระนครเชียงใหม่ ตำแหน่งเจ้าประเทศราช และในครั้งนั้นตำแหน่งอุปราชได้เลื่อนเป็นเจ้ามหาลอุปราชด้วย ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยพระยาภาววิไล

^๒ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๖.
 "...ทวักเสด็จขึ้นสู่หัตถิราชยานตัวประเสริฐคูวิลาสองอาจ ปางเมื่อศักราช ๑๑๕๔
 ตัว (พ.ศ. ๒๓๓๕)... ยามตุดเช้า ทวักเสด็จยังวังวัดบุพพาราม ตามบุพพทำนอง
 โบราณแห่งทวักพระยาทั้งหลาย อันเป็นแล้วมาแตกอน บหอนละเสียไปถึ (ประเพณี)...
 ยามแกลไกลเที่ยง ทวักยกเอาหมุบริวารเขาเมืองหลวง ควยประคองทางเผือกทักหันเหนือ
 ห้อลัวะจูงหมาพาแขกเขากอน ไปสถิตสำราญนอนเขียงขวาง หนาวัดเขียงยั้นไคคั้นหนึ่ง
 ถึงวันลุนรุ่งเช้า ทวักอาบองค์สรงเกศประดับคนเสวยช้วนน้ำโภชนาอาหาร ถึงยาม
 เวลาถอนงาย (ยามเขากอนอาหาร) เป็นอุทวิงครราชา เสด็จเข้าสู่ชัยภูมิอันเป็นที่คุม
 นอยราชวังแห่งกษัตริราช อันเป็นแล้วในกาลเมื่อกอนก็มีแล..."

แล้ว ราชวงศ์ของพระองค์โคปกครองสืบมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพิ่มพระยศให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ เป็นระยะ สมัยพระเจ้ากาวิโรรสุนทรวิวงศ์^๓ ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

คงจะเห็นได้ว่า ตำแหน่งและฐานะเจ้าเมืองเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นั้น แตกต่างจากฐานะของกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ซึ่งได้รับฐานะเจ้าเมืองเชียงใหม่มาแต่แรก ไม่ได้รับการเลื่อนยศหรือฐานะเหมือนพระยาภาวดีและราชวงศ์ของพระองค์

กษัตริย์และเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีฐานะเป็นธรรมราชา หรือผู้มีคุณธรรมอันสูง ซึ่งถือได้ว่าเป็นอุดมคติของราชาทุกพระองค์ กษัตริย์ราชวงศ์มังรายและราชวงศ์ภาวดี ได้ประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ หลายประการ เพื่อบรรลุอุดมคติของพระราชาที่ดี คือ อุปลัมภพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนเคารพนับถือตลอดมาทุกรัชสมัย เช่น สร้าง วัด แต่งตั้งสมณะศักดิ์ ตั้งแต่ตำแหน่งสังฆราชลงมา พระราชทานที่ดินและชาพระให้เป็นผู้ คุดูแลปฏิบัติศาสนา ส่งเสริมและสนับสนุนกิจการทางศาสนา เช่น การบวช การศึกษาของ สงฆ์ รวมทั้งการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช

^๓ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดิม, หน้า ๔๕๐.

^๔ Robert Hiene - Geldern, "Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia." Cornell University, 1956. แปลโดย ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ความว่า สถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งอยู่ภายใต้ อิทธิพลของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ มีแนวความเชื่อที่ว่า กษัตริย์จะประกอบควยสิ่งต่อไปนี้ เพื่อให้พระองค์มีฐานะและความเป็นอยู่สมกับฐานะของกษัตริย์ คือ พระราชวัง ซึ่ง เปรียบได้กับเขาพระสุเมรุที่ประทับของเทพเจ้า เครื่องราชกกุธภัณฑ์ต่าง ซึ่งเชื่อว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์ พระราชพิธีต่าง ๆ ในพระราชสำนัก และพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่ง ถือว่าสำคัญมาก รวมทั้งเสนาอำมาตย์ของพระองค์ควย.

กษัตริย์และเจ้าเมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นเจ้าของที่ดิน ในบ้านเมืองของพระองค์ ดังปรากฏความในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า "...แผ่นดินทั้งหมดเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์..."^๕ พระองค์มีสิทธิ์ที่จะพระราชทานที่ดินให้แก่ผู้ใดก็ตามที่ตามพระราชประสงค์ ในสังคมเชียงใหม่ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการใช้ที่ดินของกษัตริย์และเจ้าเมืองเชียงใหม่อย่างชัดเจน แต่พบว่า กษัตริย์และเจ้าเมืองได้พระราชทานที่ดินให้แก่วัด ข้าราชการ ขุนนาง ที่ปฏิบัติราชการชอบ ดังแต่การพระราชทานที่ดินผืนเล็กไปจนถึงพระราชทานเมืองใหญ่ปกครอง เช่น พระราชทานอำนาจและมอบเมืองลำพูนให้อาญาไปปกครอง นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระราชทานส่วยโรนาให้แก่ข้าราชการ ซึ่งถือเป็นการพระราชทานสิทธิ์ในการเก็บผลประโยชน์จากที่ดินให้แก่ข้าราชการ เรียกว่า นาขุมราชการ^๖ เป็นคน สำหรับประชาชน ถือว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานอนุญาติให้ประชาชนบุกเบิกป่าเป็นนาได้โดยเสรี และที่นั่นจะเป็นกรรมสิทธิ์ของประชาชนผู้นั้นตลอดไปจนถึงลูกหลาน แต่ต้องเสียภาษีค่านาให้ทางบ้านเมืองตลอดไป

ชนชั้นเจ้านาย

เจ้านายนับเป็นชนชั้นสูงอีกกลุ่มหนึ่งในสังคม ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือเจ้าเมืองอย่างใกล้ชิด เช่น พระราชมารดาของกษัตริย์ พระมเหสี หรือพระราชมารดา ฯลฯ ชนชั้นเจ้านายของสังคมเชียงใหม่อาจแบ่งออกเป็นสองสมัย คือเจ้านายในสมัยที่ราชวงศ์มังรายปกครองและเจ้านายในสมัยที่ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนปกครองเชียงใหม่ สำหรับเจ้านายในสมัยราชวงศ์มังรายปกครองนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานทางเอกสารเกี่ยวกับเจ้านายในสมัยนี้มากนัก และไม่พบว่าเจ้านายในสมัยนี้มีฐานันดรศักดิ์หรือศักดินาเช่นเจ้านายของฝ่ายไทย

^๕ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๑๐.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

เจ้านายในสมัยราชวงศ์มังราย นิยมเรียกรวมกันว่า "ราชตระกูล"^๗ ซึ่งกำหนด เป็นชนชั้นสูงรองจากกษัตริย์ ราชตระกูลของเชียงใหม่ไม่ได้มีการจัดลำดับฐานันดรศักดิ์ เหมือนเจ้านายหรือพระบรมวงศานุวงศ์ของสังคมไทย เพราะเจ้านายในสังคมเชียงใหม่ ไม่สู้จะมีบทบาททางการเมืองและคานานอนเท่าที่ควร ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะสังคมเชียงใหม่ไม่ได้ให้ไพร่สังกัดมูลนายเหมือนสังคมไทย เจ้านายจึงไม่สำคัญต่อบ้านเมืองแต่อย่างใด เจ้านายที่มักจะมีพบในเอกสารต่าง ๆ นั้นส่วนใหญ่เป็นเจ้านายชั้นสูง ได้แก่ พระราชมารดาของกษัตริย์ ซึ่งเป็นเจ้านายชั้นสูงที่มีบทบาททางการเมืองและศาสนา เช่น พระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราชนั้น เมื่อพระองค์ออกผนวชนั้น ได้ทรงมอบราชสมบัติให้พระราชมารดาของพระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองแทน หรือในการทำบุญทางศาสนา

^๗ กฎหมายโคสธาราษฎร์ กำหนดค่าปรับโทษของชนชั้นต่าง ๆ ไว้ไม่เท่ากัน ถ้าเป็นชนชั้นสูง ก็จะเสียค่าปรับโทษมากกว่าชนชั้นต่ำในความคิดเดียวกัน เช่น ราชตระกูลทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ให้เสียค่าปรับโทษ ๑๒๐๐ (ไม่ระบุอัตราเงิน) หัวแสน หัวหมื่นทำผิด ปรับ ๑๒๐๐ หัวพัน หัวร้อยทำผิด ปรับ ๕๐๐ บาท เป็นต้น (โคสธาราษฎร์ บัญที่ ๒ หน้า ๘).

^๘ สังคมไทยจะกำหนดศักดินาและฐานันดรศักดิ์ของเจ้านายแต่ละระดับไว้อย่างชัดเจน เช่น ราชโอรส หรือราชธิดา ที่ประสูติจากพระมหากษัตริย์ จะมีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าฟ้า มีศักดินา ๑๕,๐๐๐ ไร่ หรือ ๒๐,๐๐๐ ไร่ ชั้นพระองค์เจ้า มีศักดินา ๑,๕๐๐ - ๗,๐๐๐ ไร่ หม่อมเจ้า มีศักดินา ๑,๕๐๐ ไร่ หม่อมหลวง มีศักดินา ๒๐๐ ไร่ (โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมสมัยอยุธยา" รวมปาฐกถา งานอนุสรณ์อยุธยา ๒๐๐ ปี, หน้า ๕).

นั้น พระราชมารดามักจะมีส่วนร่วมในการทำบุญ และมักจะพบพระนามในศิลาจารึกตาม วัดต่าง ๆ เสมอ ราชโอรสหรือราชบุตร นับเป็นเจ้านายชั้นสูงที่สำคัญ เพราะปรากฏว่า พระราชโอรสของกษัตริย์มักจะมีบทบาททางการเมืองมาก ทั้งการออกทำสงครามหรือ การที่ได้รับมอบหมายให้ไปปกครองเมืองสำคัญ ๆ ในลานนาไทย เช่น พ่อขุนมังรายให้ ขุนเค็หรือราชโอรสไปครองเมืองเชียงราย หรือพระยาแสนกุเคยไปครองเมืองเชียงแสน ก่อนที่จะมาปกครองเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น พระมเหสีของกษัตริย์จัดเป็นเจ้านายชั้นสูง ด้วย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า กษัตริย์เชียงใหม่มีพระมเหสีมากน้อยเพียงใด แต่พบว่าพระมเหสีเอกนั้นราชโอรสของพระนางมักจะได้เป็นกษัตริย์สืบมา และมักจะมีคำว่า "ราชเทวี" หรือ "เทวี" ต่อท้ายพระนาม เช่น พระมเหสีของพระเจ้ากือนา นามว่า สุนทรเทวี เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าแสนเมืองมา พระมเหสีของพระยอก- เชียงราย นามว่า โปงน้อยราชเทวี เป็นพระราชมารดาของพระเมืองแก้ว^๕ เป็นต้น นอกจากนี้เจ้านายทั้งสามระดับดังกล่าวนี้แล้วไม่ปรากฏบทบาทเรื่องราวของเจ้านายอื่น ๆ จึงสันนิษฐานว่า เจ้านายในสมัยราชวงศ์มังรายปกครองนั้น ไม่มีการจัดฐานันดรศักดิ์หรือ ตักคินาแต่อย่างใด คงเรียกนามรวมกันว่า "ราชตระกูล" แทนเจ้านายทั้งหมด ถ้าเจ้านายนั้นรับราชการสนองพระเดชพระคุณกษัตริย์ ก็อาจจะได้รับพระราชทานยศ ตำแหน่ง ของข้าราชการก็เป็นได้

เจ้านายในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้แก่เชื้อสายญาติพี่น้อง ของพระยาสุระวะฤาไชยสงคราม หรือผู้ที่สืบมาจากตระกูลเจ้าเจ็ดตน เจ้านายใน สมัยนี้มีบทบาททางการเมืองมากกว่าสมัยราชวงศ์มังราย เพราะเป็นสมัยหลัง มีเอกสารต่าง ๆ เขียนไว้มาก และเป็นสมัยที่บ้านเมืองอยู่ในระยะฟื้นฟู เจ้านายต่าง ๆ จึง

^๕ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๔๔ และหน้า ๒๔.

มีส่วนรวมที่สำคัญในการก่อสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น และเจ้านายสมัยนี้จะได้รับ
 แต่งตั้งให้รั้งตำแหน่งนครคักจากฝ่ายไทย แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่พบว่า เจ้านายเชียงใหม่
 สมัยนี้มีศักดิ์คณาเหมือนเจ้านายไทย คงแต่งตั้งให้รั้งตำแหน่งนครคักอย่างเดียว เจ้านาย-
 ชั้นสูงสมัยนี้ ๕ ตำแหน่ง คือ เจ้าเมือง พระยาอุปราช พระยาราชวงศ์ พระยา-
 เมืองแก้วหรือบุรีรัตน และพระยาราชบุตร เจ้านายทั้งห้าตำแหน่งนี้เป็นเจ้านายที่มีบทบาท
 ทางการเมืองและอาจจะเลื่อนฐานะให้สูงขึ้นไปถึงเจ้าผู้ครองนครได้ทุกพระองค์
 ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มขึ้นอีก
 ตำแหน่งหนึ่ง คือ เจ้าราชภาติไนย^{๑๐} และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
 อยู่หัว ได้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายเพิ่มอีกคือ เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์^{๑๑} ตำแหน่งเจ้านายทุก
 ตำแหน่งนี้จะใช้แต่งตั้งเจ้านายของทุกเมืองในลานนาไทย โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่
 ลำปาง และลำพูน ซึ่งเชื้อสายของพระยาภาววิไลปกครองอยู่ เจ้านายเหล่านี้มีความ
 สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดฐานญาติสนิท และนิยมแต่งงานกันในวงศ์ญาติด้วย จึงทำให้เจ้า-
 นายมีจำนวนมากกว่าเจ้านายสมัยก่อนหน้า อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่า เจ้านายใน
 สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนและสมัยราชวงศ์มังรายทั้งสองสมัยไม่มีการกำหนดศักดิ์คณาเหมือน
 เจ้านายของฝ่ายไทย และบทบาทของเจ้านายก็มีไม่มากเท่าที่ควรโดยเฉพาะในสมัยก่อน
 รัตนโกสินทร์ มีการจดบันทึกเรื่องราวของเจ้านายต่าง ๆ น้อยมาก

^{๑๐} พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดิม, หน้า ๔๕๓. ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ-
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้เรียกตำแหน่งพระยาเมืองแก้วว่า เจ้าบุรีรัตน.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๖.

อำนาจหน้าที่ของชนชั้นผู้ปกครอง

ผู้ปกครองบ้านเมืองของเขียงไท่ตั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้นมีอำนาจหน้าที่น่านับการทั้งยามสงบและยามสงคราม ในยามสงบบงกษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น ออกกฎหมาย ส่งเสริมอาชีพประชาชน ดูแลทุกข์สุขของประชาชน พิจารณาการตัดสินคดีหรือกรณีพิพาทต่าง ๆ ในยามสงคราม ผู้ปกครองทำหน้าที่เป็นแม่ทัพในการรบ รวมกำลังทหารให้ออกไปรบกับข้าศึกเพื่อป้องกันบ้านเมือง หน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมืองนั้นมีมากมายหลายประการ ดังนี้

ผู้ปกครองมีอำนาจในการออกกฎหมาย กฎหมายเป็นบรรทัดฐานที่ถือว่าสำคัญที่สุดในสังคม กฎหมายจะกำหนดให้สมาชิกในสังคมทราบถึงสิทธิและหน้าที่ ความรับผิดชอบของตนในสังคมตามฐานะ เพื่อให้สังคมดำรงอยู่อย่างเป็นระเบียบ ผู้ปกครองบ้านเมืองมีหน้าที่ออกกฎหมายปกครองบ้านเมือง เป็นต้นว่า กฎหมายอาญา ซึ่งปัจจุบันถือว่าเป็นกฎหมายกำหนดโทษผู้ทำความผิดเป็นภัยแก่บ้านเมือง เช่น การหนีศึกสงคราม การฆ่าผู้อื่น การลอบวางเพลิง ฯลฯ กฎหมายแพ่งซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างบุคคลกับบุคคลในสังคม เช่น กฎหมายครอบครัว มรดก กู้หน้ ฐ ฯลฯ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะออกกฎหมายที่กำหนดอำนาจหน้าที่ของข้าราชการไว้ด้วย สันนิษฐานว่าการออกกฎหมายจะมีที่มาได้หลายทาง เช่น ออกกฎหมายโดยอาศัยพระวินัยพระสงฆ์ในพุทธศาสนา พระมนุธรรมศาสตร์ หรือถ้อยคำพิพากษาตัดสินคดีเป็นหลัก และอนุโลมใช้เป็นกฎหมายปกครองบ้านเมืองต่อมา^{๑๓} ผู้ปกครองบ้านเมืองมีหน้าที่และอำนาจในการออกกฎหมายตลอดมา

^{๑๓} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๓. พระเจ้าทีโลกราชทรงออกกฎหมายห้ามประชาชนอ่านและเชอตามหนังสือที่เก็บตกหรือตกหล่นทำนองบัตรสนเท่ห์ว่า "...ปลงอาชญาไว้ว่า บห่ออ่านหนังสือหายแก่นั้นมา..."

โปรดดูรายละเอียดการตรากฎหมายในสมัยพระเจ้าก่อนา พระเจ้าทีโลกราช พระยอดเขียงรายและพระเมืองแก้ว โดยทรงตรากฎหมายจากคำพิพากษาของพระองค์ในลักษณะตัดสินคดีตลอดทั้งเรื่อง.

ทุกยุคทุกสมัย

ผู้ปกครองมีอำนาจในการเก็บภาษีจากประชาชน ในการปกครองบ้านเมือง ผู้ปกครองหรือรัฐบาลจำเป็นต้องมีรายได้หรืองบประมาณเพื่อนำมาใช้บริหารบ้านเมือง รายได้ของแผ่นดินมีความสำคัญต่อการบริหารบ้านเมืองมาก รัฐสามารถหารายได้มาใช้บริหารบ้านเมืองจากหลายทาง รายได้ที่สำคัญคือรายได้จากการเก็บภาษีอากร ภาษีอากรเหล่านี้ผู้ปกครองอาจนำไปใช้ทะนุบำรุงบ้านเมืองตามแต่จะเห็นสมควร หรืออาจจะเก็บไว้ใช้ตามใจชอบของผู้ปกครองก็เป็นได้ ทั้งนี้เพราะการปกครองบ้านเมืองสมัยโบราณ ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองทั้งปวง ประกอบด้วยสมัยโบราณผู้ปกครองมีหน้าที่บำบัดทุกข์ให้แก่ประชาชนมากกว่าจะบำรุงสุขให้แก่ประชาชน การทะนุบำรุงบ้านเมืองนั้นเป็นไปตามความพอใจของผู้ปกครอง ผู้ใดจะมาเรียกร้องหรือบังคับไม่ได้

การเรียกเก็บภาษีอากรจากประชาชน ผู้ปกครองจะออกกฎหมายกำหนดให้ประชาชนเสียภาษีให้กับบ้านเมืองของตน จากหลักฐานทางกฎหมายและตำนาน สันนิษฐานว่าทางราชการอาจจะเรียกเก็บเป็นผลิตภัณฑ์ โคแกล่ ข้าว รังผึ้ง นอแรด งาช้าง แรชาคูตาง ๆ เช่น ทองคำ เงิน เป็นต้น ส่วนระบบการเรียกเก็บภาษีนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานแต่อย่างใด คงพบแต่กฎหมายที่พอจะเชื่อถือได้ว่า ได้มีการเรียกเก็บภาษีอากรจากประชาชนในเมืองเซียงไห่ตลอดมาทุกสมัย ดังนี้

กฎหมายโคสภาราษฎร์ ได้กำหนดโทษปรับโทษแก่ผู้ลักเอาภาษีอากรของพระยาไว้ไม่นำส่งเขาคงว่า "...ผู้ใดนำเอาทองคำอากรมาให้แก่ท้าวพระยา มันกลับมาเอาสมบัติเหล่านั้นมาเป็นของตนเสียดังอื่น โทษให้ใส่ขังแกลมัน..."^{๑๔} (ใส่ขัง หมายถึง

^{๑๔} เท่าที่ปรากฏในเอกสารกฎหมายต่าง ๆ ไม่พบว่าเรื่องราวการเก็บภาษีอากรเป็นเงินตรา นอกจากคำปรับโทษเท่านั้นจะเรียกเก็บเป็นเงิน.

"กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๘.

"กฎหมายพระเจ้านาน.", หน้า ๑.

ปรับใหม่) ข้อความเกี่ยวกับการลักอำเอภาณีอากรของบ้านเมืองนี้ ปรากฏในกฎหมายหลายฉบับ เช่น กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ ธรรมศาสตร์เชียงใหม่ และกฎหมายพระเจ้าน่าน เป็นต้น

นอกจากนี้ได้พบว่า ในการเก็บภาษีอากรนั้น เจ้าเมืองจะมอบหมายให้ข้าราชการไปเก็บจากประชาชน ถ้าขุนนางผู้นั้นตายไปก่อนนำเงินส่งเขาค้าง ภาษีอากรนั้นผู้ใดจะเอาไปเป็นของคนไม่ได้ ดังพบข้อความในธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า "...พระยาหื้อเก็บภาษีอากร มันตายไปเป็นของพระยา..."^{๑๕} และปรากฏข้อความในคำสอนพระยามังรายว่า พระยาฟังเลี้ยงคนไว้หลายจำพวก ไคแก คนพิพากษาคดี คนเก็บส่วยไรภาษี (ส่วยไร หมายถึง ส่วยต่าง ๆ) ดังความว่า "...หื้อเลี้ยงคนหลายจำพวก สมนั้นคือคนพิจารณาใส่ทัณฑ์กรรม ฝาคคือคนจัดเอาส่วยไรไปไม่..."^{๑๖} ดังนั้น ข้าราชการคงเป็นผู้จัดเก็บภาษีให้กับกษัตริย์หรือเจ้าเมือง

ผู้ปกครองมีอำนาจและสิทธิในทรัพย์สินของราษฎร นอกจากผู้ปกครองจะมีอำนาจเรียกเก็บภาษีอากรแล้ว ได้พบกฎหมายหรือตำนานกล่าวว่า กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีสิทธิในทรัพย์สินของราษฎร ซึ่งนับเป็นรายได้ของบ้านเมืองทางหนึ่ง ประเภทของทรัพย์สินของราษฎรที่เป็นของรัฐได้แก่ สิ่งของที่ค้นพบในป่า ในน้ำ หรือในพื้นดิน เช่น งาช้าง ริงผึ้ง นอแรด ช้าง มาน้ำรัก รวมทั้งชุมชนทรัพย์สินทั้งหลาย เช่น แรธาตุต่าง ๆ คือ แรเงิน ทองคำ ทองแดง วิชา เป็นต้น สิ่งของเหล่านี้เป็นของกษัตริย์หรือเจ้าเมือง ผู้ใดค้นพบจะต้องนำมาถวาย หรือแจ้งให้ทางบ้านเมืองทราบ จะเก็บรักษาไว้เป็นของตน

^{๑๕} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๔๑.

^{๑๖} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑.

เองไม่ได้ ทางบ้านเมืองจะแบ่งสิ่งของที่เข้ามาได้ออกเป็น ๒ ส่วนให้แก่อำมาตย์ ๑ ส่วน
เขาทองพระคลัง ๑ ส่วน ถ้าผู้ใดไม่แจ้งให้ทางบ้านเมืองทราบจะรับของที่ได้นั้นเขาพระ
คลังทั้งหมด ดังปรากฏข้อความในกฎหมายต่าง ๆ ความว่า

"...ผู้ใดได้คุมเงินคุมทองจากแผ่นดินให้แบ่ง เขาพระคลัง
และให้พบคนละครั้ง ผู้ใดไม่แจ้งความแต่อาไว ให้เอา
เขาพระคลังทั้งหมด อย่าใหม่อีก ส่วนที่นำเขาพระคลัง
ถือเสมือนถูกไหมแล้ว..."^{๑๓}

จากกฎหมายโคสภาราษฎร์ ได้กล่าวไว้ว่า โพรเมืองเลี้ยงปลาไว้ ข้าราชการ
ขุนนางนั้นใช้อำนาจจับปลานั้นไม่ได้ ถ้าเขาของมาแจ้งความให้ปรับข้าราชการผู้นั้น
เพราะที่เลี้ยงปลาหนองน้ำเป็นรายได้ของพระยา ดังมีความว่า

"...ที่เลี้ยงปลาของโพรผู้ใด หากเจ้าหมื่น เจ้าพัน เจาบาน
เจ้าเมือง ใช้อำนาจจับปลาโดยพลการ เจ้าของมาอุทธรณ์
พระยา พระยาให้สอบสวนไต่ความจริงแล้ว ให้ลงโทษปรับ
๒๐๐ เงินที่เลี้ยงปลาน้ำหนองน้ำ ควรเป็นรายได้อากร
ของเจ้าเมือง..."^{๑๔}

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงประเพณีที่ชาวเมืองเชียงใหม่สมัย
พระเจ้าแสนภูถือว่า ทรัพย์สินกรรมชาติเป็นของพระยา เป็นคนว่า งามาง ขาง มา

---

^{๑๓} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๔๕.
"กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๑๓ และหน้า ๑๖.
"ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ถ่ายทอดโดยเจ้าหน้าที่-
หอสมุดแห่งชาติ, หน้า ๒๓.
^{๑๔} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๑๕.

ชาทาส วิว คว้าย รวงผึ้ง น้ำรัก และอาจจะเรียกเก็บภาษีจากคนตมเหล่า คนทำ-
ขนม คนเผาถ่าน ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะต้องนำมาถวายแก่เจ้าเมืองดังมีข้อความว่า

"...คั้งไพร่ไทเมืองเชียงแสนทั้งมวล คั้งห่อเป็นบวกเป็นก้อ
เป็นซุบเป็นตอไวคั้งเจ้าเงิน เจาคำ ขางฆ้อง ส่วยเจ้าทั้ง-
หลาย กีย่นถวายเจ้าตนกินเมือง คั้งงาขางหาย ขายขางหลอน
ขางมา ขาคคน งัวควาย ผึ่งซาบมาบมัน (ผึ่งชนิดต่าง ๆ)
เตาเหล่า เตาขนม บวกลูมซมถ่าน (ที่เผาถ่าน) คอแตน-
แชนไม้ น้ำรักคั้ง คั้งคออไรนาสวนเรือก ผุ่นนำผุ่นบกทั้ง-
มวล เกิดมีในแควนเจ้าตนโค กีย่นถวายเจ้าตนนั้นสืบมาแล..."^{๑๙}

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ โลกกล่าววว่า บรรดาของป่าทั้งหลาย เป็นต้นว่า
งาขาง นอแรด ผึ่งหลวง ผึ่งเล็ก ฯลฯ เกิดในแควนโคไ้ถวายเจ้าเมืองนั้น คั้ง
ความว่า "...งาขางหายขนายขางหลอน ผึ่งซาบมาบมัน (ผึ่งชนิดต่าง ๆ) ทั้งหลายอันเกิด
ในเขตแดนเจ้าขุนตนโค ก็ถวายเจ้าขุนตนนั้นสืบมา..."^{๒๐}

กฎหมายพระเจ้าน่าน โลกกล่าววว่า บรรดาของป่าทั้งหลาย เช่น งาขาง นอแรด
ผึ่ง ฯลฯ ผู้ใดพบเห็นเก็บโคไ้ให้นำมาถวายแก่นายบานหรือพ่อเมือง ผู้ใดปิดบังไม่แจ้ง
ความให้ทราบ ให้ถือวว่าเป็นผู้ลักสมบัติแผ่นดิน คั้งความว่า

"...สรรพสิ่งของอันควรเป็นราชสมบัติ มีงาขาง นอแรด ผึ่งผา
ผึ่งคน (ผึ่งหลวง) อันยังเกิดมีตกหายอยู่เหนือหน้าแผ่นดิน
ในเขตแขวงของเราคั้งอันหมอพราน (นายพราน) ไปหัน
(เห็น) เก็บโคคั้ง...อย่าโคคั้งซอน...หื้อเอาไปสำแดงถึง

^{๑๙} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๘.

^{๒๐} ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑, ตำบลนางสีหนวัตติ, หน้า ๑๗๑.

พ่อเมืองนายบ้านห่อไคร้หิน และนำขี้มาถวายไหวสา บุคคล
ผู้ใดโคแล้วปิดบังซุ่มซ่อนเสีย บเอามายืนถวายไหวสา นั้น ถือว่า
เป็นผู้ลักกินราชสมบัติ จักเอาตัวใส่ราชวัตร^{๒๑} ไว้ แล้วใส่สิน
ค่าคอตตามประคาคัก^{๒๒} เขียน ๓๐ ทีแล..."^{๒๓}

ข้อความในกฎหมายและตำนานดังกล่าว แสดงถึงการมีสิทธิและอำนาจของกษัตริย์
หรือเจ้าเมือง ในทรัพยากรธรรมชาติ^{๒๔} ในน้ำและในแผ่นดินของพระองค์

สิทธิและอำนาจของผู้ปกครองเหนือไพร่เมืองหรือประชาชน ผู้ปกครองในฐานะ
หัวหน้าสังคมมีสิทธิเหนือไพร่เมืองทุกสมัย โดยผู้ปกครองสามารถจะเรียกเกณฑ์แรงงาน-
ไพร่เมืองมาใช้ในราชการต่าง ๆ ได้ทั้งยามสงบและยามสงคราม ในยามสงบไพร่เมือง
มีหน้าที่มาทำงานให้กับบ้านเมือง เรียกว่า "ไพร่เอการเมือง"^{๒๕} มีหน้าที่เสียภาษี
และในยามสงครามไพร่เมืองมีหน้าที่เป็นทหารในกองทัพ โดยจะอยู่ภายใต้การปกครอง
ของผู้ปกครอง โคพบหลักฐานที่กล่าวว่าไพร่เมืองเป็นสิทธิของเจ้าเมืองหรือผู้ปกครองไว้
หลายแห่งดังนี้

กฎหมายโคสาราษฎร์แสดงถึงสิทธิเหนือไพร่เมืองและการสงวนรักษาไพร่เมือง
ของพระยามีไทยกลายเป็นชาทาสหรือลดจำนวนลงไป โดยกฎหมายระบุว่า ชาทาสแดง-

^{๒๑} ราชวัตร หมายถึง การจำกัดบริเวณ หรือจำคุก.

^{๒๒} ประคาคัก สันนิษฐานว่าเป็นการปรับตามยศตำแหน่งในกรณีที่เป็นผู้มีศ.

^{๒๓} "กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๘.

^{๒๔} ประเภททรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสิทธิของกษัตริย์ส่วนใหญ่จะเป็นของป่า
ไต่แก่ง ธารน้ำ นอแรด รวงผึ้ง และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ดินไต่แก่ง แร่ธาตุต่าง ๆ.

^{๒๕} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒.

งานกับไพร่ เมืองมีลูกก็คนให้ เป็นไพร่ทั้งหมด เพราะไพร่เมืองเป็นของพระยา แต่ชาวทาสเป็นของนายเงิน พระยาไม่มีสิทธิ์ในชาวทาสผู้นั้น พระยาจึงต้องดูแลรักษาไพร่ซึ่งเป็นสิทธิ์และเป็นคนของพระองค์ไว้ให้ดี จึงปรากฏข้อความว่า "...มิว่าชอย (ทาส) ของพระยาก็ดำไปสู่อำนาจ มีลูกหญิงก็ดี ลูกชายก็ดี เอาไวแก่แม่ผู้เป็นไพร่ เหตุว่าไพร่เมืองหากเป็นของพระยาโดยแท้..."^{๒๖} สันนิษฐานว่าพระยาจะปกครองไพร่โดยตรง เพราะไพร่ในสังคมเชียงใหม่ไม่สังกัดมูลนาย พระยาได้ออกกฎหมายห้ามข้าราชการเบียดเบียนไพร่ให้เดือดร้อน เพราะบ้านเมืองจะอยู่ได้เป็นบ้านเมืองก็เพราะไพร่เมือง^{๒๗} นับว่าไพร่เมืองในเชียงใหม่หรือลานนาไทย มีความสำคัญและได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากผู้ปกครองหรือพระยาของตนค่อนข้างดี และไพร่ยังเป็นสิทธิ์ของพระยาโดยตรงด้วย

อำนาจในการแต่งตั้งและปลดปล่อยเห็นใจความดีความชอบแก่ข้าราชการ เมื่อบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นและมีอาณาเขตขยายกว้างขวางออกไป กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเชียงใหม่จะปกครองบ้านเมืองแต่เพียงผู้เดียวย่อมเป็นไปไม่ได้ จำเป็นจะต้องมีข้าราชการหรือขุนนาง^{๒๘} เป็นผู้ช่วยเหลือบริหารบ้านเมืองร่วมกับพระองค์^{๒๙} โดยอาจจะทรงแต่งตั้งข้าราชการ

^{๒๖} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้กที่ ๑, หน้า ๓๑.

^{๒๗} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๖. "...โบราณเมืองทวายเยยะเมืองเป็นก็เพื่อไพร่ค้าย (ท่านสร้างเมืองโคกเพราะไพร่) ชาวไพร่ยากนักกับควรรู้ไพร่หนีหาย คั้นไพร่หนีหายบ้านเมืองก็หนีหายค้าย...".

^{๒๘} ข้าราชการขุนนาง หมายถึงพระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายค้าย.

^{๒๙} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๑๕, กล่าวว่า กษัตริย์ได้ส่งข้าราชการออกไปปกครองบ้านเมืองแทนพระองค์และเป็นการเลื่อนตำแหน่งข้าราชการหรือเป็นการตอบแทนความดีความชอบก็ได้ ดังข้อความว่า "...มาตรา ๑ ผู้บ้านเมืองพระยาเจ้าให้เลี้ยง ให้กินบ้านกินเมือง...".

การออกไปปกครองเมืองต่าง ๆ รายรอบเรียงใหม่หรือนอบให้ขุนนางดูแลกิจการบ้านเมืองแทนพระองค์ เมื่อขุนนางผู้ใดปฏิบัติการทำงานชอบ ผู้ปกครองก็จะปูนบำเหน็จรางวัลตลอดจนยศฐาบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการขุนนางผู้นั้น เช่น เจ้าเมืองอาจจะพระราชทานหรือแต่งตั้งขุนนางใหม่ยศเป็นหัวแสน หัวหมื่น หัวพัน ฯลฯ และพระราชทานข้าวของเงินทองแก่ผู้ทำความดีความชอบตามฐานะและความสามารถ ดังได้พบข้อความในคำสอนพระยามังราย ที่เขียนถึงเรื่องนี้ว่า ข้าราชการผู้ใดขยันหมั่นเพียรในการรับราชการ เจ้านายก็จะตอบแทนโดยให้ยศตำแหน่งฐานะทางการงานสูงขึ้น ดังมีข้อความว่า "...หมั่นกระทำการแก่เจาตนมากนักแล้ว ทานก็จักตอบคุณหือเป็นใหญ่ เป็นสูงในฐานันดรอันวิเศษนั้นแล..."^{๓๐}

ในกรณีผู้ใดมีความสามารถในการรบหรือเก่งในเชิงยุทธศาสตร์ เมื่อเกิดสงครามไปรบได้หัวข้าศึกมากก็ จะได้รับการเลื่อนยศตามยศของข้าศึกที่ได้นำมาถวายทาน เช่น ปรากฏในมังรายศาสตร์ว่า ในการรบนั้น นายตัน (พลเดินเท้า) ได้หัวนายซาง ควรเลื่อนเป็นนายซาง นายตันได้หัวนายมา ควรเลื่อนเป็นนายมา เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มอบรางวัลอย่างอื่น ๆ ด้วย เช่น เงินทอง เลือดอาภรณ์ ไรนา ฯลฯ เพื่อให้ข้าราชการขุนนางอาสาเจ้านายมากขึ้น^{๓๑}

พระยาหรือเจ้าเมืองมีสิทธิ์ในที่ดินและพระราชทานเป็นรางวัลแก่ขุนนางที่ทำความดีความชอบ

^{๓๐} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๗.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวิเศษให้, หน้า ๒.

^{๓๑} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๖๔ ระบุว่า "...ข้าศึกมาทูล (มาถึง) บ้านเมืองอันใดเป็นแควทาน (แควหาญ) ไครบไครนไครหัวมาพึงหือรางวัล ๓๐๐ เงิน หือได้ไรนาเป็นใหญ่ขึ้น...".

กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีอำนาจในการพระราชทานส่วยไร หรือภาษีค่านาให้แก่
 ข้าราชการตามยศ ดังปรากฏข้อความในกฎหมายธรรมศาสตร์เถียงใหม่ว่า "...ขุนหมื่น
 ขุนแสน และแมนบุคคตเผาพันวงษา อันท้าวพระยาหากเลี้ยงไว่กินส่วยไรนา (คาส่วยนา)
 ..."^{๓๒} ในกฎหมายมังรายศาสตร์ระบุเกี่ยวกับการพระราชทานค่านาให้ขุนนางว่า
 ข้าราชการหรือขุนกินนา (ขุนกินนา) คือเป็นขุนที่ได้รับพระราชทานค่านาให้เก็บกินค่านาได้
 นั้น เมื่อขุนกินนานั้นตายไป นาจะตกเป็นของบ้านเมือง^{๓๓} คือกษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้
 พระราชทานคาส่วยนา ถ้ามีนาแก่ขุนนาง คัมภีร์เสหาโมจนะกล่าวว่า ผู้ใดได้รับยศตำแหน่งใด
 ให้กินนาคตามตำแหน่งตน จะนำนาของยศที่สูงกว่าที่ได้รับพระราชทานมากินไม่ได้
 ดังความว่า "...ผู้ใดท้าวพระยาเลี้ยงเป็นเจ้าหมื่นแล้ว ห้อออกเป็นเจ้าพัน (ลด
 ตำแหน่งเป็นเจ้าพัน) มันยังเอาชาวของไรนาอันเป็นของเจ้าหมื่นนั้นมากินบดอบ เป็น
 โทษแก่มัน..."^{๓๔}

จากข้อความนี้แสดงว่า กษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมืองพระราชทานค่านาให้ที่ดิน
 หรือภาษีค่านาหรือส่วยหัวแก่ข้าราชการของพระองค์เป็นการตอบแทนความดีความชอบ
 และมอบให้ตามยศของเขา โดยที่ข้าราชการผู้นั้นไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพียงแต่ให้เก็บค่านา
 เท่านั้นตลอดไปจนกว่าจะตายหรือมีคำสั่งเปลี่ยนแปลง เมื่อตายแล้วนาขุม (นาของราชการ)
 จะตกเป็นของทางบ้านเมืองตามเดิม ซึ่งการแต่งตั้ง ถอดถอน ปู้นบำเหน็จความดี
 ความชอบแก่ข้าราชการนั้น เป็นสิทธิ์และหน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมืองอย่างแท้จริงแต่ผู้
 เดียว

^{๓๒} "ธรรมศาสตร์เถียงใหม่.", หน้า ๕๐.

^{๓๓} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐๘.

^{๓๔} "เสหาโมจนะ.", หน้า ๑๐.

หน้าที่ของกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนคร

นอกจากผู้ปกครองบ้านเมืองจะมีสิทธิและอำนาจต่าง ๆ หลายประการดังกล่าวแล้ว ยังมีหน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อบ้านเมืองและประชาชนของพระองค์ เพื่อความสงบเรียบร้อยและความเจริญของบ้านเมือง ผู้ปกครองบ้านเมืองมีหน้าที่ต่าง ๆ พอสรุปได้ดังนี้

หน้าที่ในการส่งเสริมอาชีพของประชาชน ในยามสงบกษัตริย์และเจ้าเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น มีหน้าที่ที่จะต้องทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ปกครองอาจจะถือถือเป็นนโยบายสำคัญของบ้านเมืองที่จะต้องส่งเสริมแนะนำเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของประชาชน ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ในเอกสารต่าง ๆ เช่น ในสมัยพ่อขุนมิ่งรายปรากฏในตำนานว่า พระองค์ได้เสด็จไปยังเมืองอังวะ และเมื่อเสด็จกลับได้นำเอาช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ คือช่างเงิน ช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างช่าง^{๓๕} ฯลฯ จากเมืองอังวะเข้ามาในเมืองลานนา-ไทย เพื่อนำมาฝึกหัดอาชีพให้แก่ประชาชนในบ้านเมืองของพระองค์ เป็นต้น

อาชีพหลักของประชาชนในเมืองเชียงใหม่และลานนาไทยนั้น คืออาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำสวน อาชีพเหล่านี้ผู้ปกครองบ้านเมืองได้พยายามส่งเสริมให้โดยตลอด จึงจะพบข้อความเกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมทั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น โดยบ้านเมืองได้เอาใจใส่ในด้านการชลประทาน ระบบการบำรุงรักษาถนนน้ำ และการแจกจ่ายน้ำ เพื่อการเกษตรกรรมหรือการทำนาของประชาชน ซึ่งจัดเป็นการส่งเสริมด้านอาชีพอย่างหนึ่ง ทางบ้านเมืองได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการชลประทานเหมืองฝายต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การขอมเหมือง การลัดน้ำในนาทาน

^{๓๕} "คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔.

การปลูกข้าวไกลเหมือง การทำลายเหมืองฝายทาน การฟันฝายบุกเบิกที่นาไกลต้นน้ำ-
ลำธาร ฯลฯ เป็นต้น และประชาชนยังได้รับการคุ้มครองและเอาใจใส่จากบ้านเมือง
ในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะด้านเกษตรกรรม เช่น การเช่านา การเก็บค่าเช่า
นา การบุกเบิกไร่นาของประชาชน การซื้อขายข้าว ฯลฯ เป็นต้น ในการบุกเบิกไร
นานั้น นโยบายของรัฐอาจจะต้องการส่งเสริมให้ราษฎรบุกเบิกป่าช้า ดั่งได้พบกฎหมาย
หลายฉบับเกี่ยวกับการบุกเบิกไร่นาว่า ผู้ใดบุกเบิกป่าให้เป็นนา ๓ ปี จึงจะเก็บค่าเช่านา
หรือให้เสียภาษีค่านาแก่ทางบ้านเมือง^{๓๖} นับเป็นการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมที่สำคัญ
ของบ้านเมือง เพราะชาวมักมีความสำคัญและจำเป็นแก่บ้านเมืองทั้งยามสงบและยามสง-
คราม

นอกจากนี้ทางบ้านเมืองยังได้ออกกฎหมายห้ามข้าราชการขุนนางมีหลักกันหวง
ห้ามประชาชนในการบุกเบิกไร่นา เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนในการประกอบ
อาชีพเกษตรกรรม^{๓๗}

^{๓๖} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๖.

"มิ่งรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๒๕.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามิ่งราย.", หน้า ๕๒.

"มิ่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๖. "...ไพร่ภูคสาหะสร้างป่าคา
นารางสวนรางไห้เป็นนา เป็นสวน เป็นบ้านเมือง ไทกินข้าวไปก่อนสามปี ทอจากนั้นจึง
เก็บคานาคาสวน..."

"กฎหมายเช่านา.", ใบลานหน้า ๕.

^{๓๗} "กฎหมายพระเจ้านาร.", หน้า ๒ ระบุว่า "...อย่าห่อเจ้านาย ท้าวขุน
ไพร่ไท ทั้งหลายได้เหิงขวาง (หวงห้าม) ป่าคองที่ควรบุกเบิกเป็นนานั้นไว้ ตามแต่ผู้จัก-
สร้างแปง (ทำ) เบิกขาย (บุกเบิก) ห่อเป็นไทงเป็นนา..."

คานการบำรุงรักษาและการจัดส่งน้ำเพื่อการเกษตรนั้น ได้ปรากฏหลักฐานว่า ทางบ้านเมืองได้จัดการชลประทานอย่างมีแบบแผนมานานแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่สมัยพ่อขุนมั่งรายเป็นคนมา และแม้ในสมัยก่อนราชวงศ์มั่งรายก็พบหลักฐานว่า พระยาเจืองขิร-มิกิราชแห่งเมืองเงินยางเชียงแสนได้จัดให้มีการชลประทานเช่นกัน^{๓๘} แม้ในอาณาจักรศรีวิชัยสมัยที่อายุฟ้าอำมาตย์เอกของพ่อขุนมั่งรายไปเป็นคีคนันก็ได้อ้างถึงการชลประทานแล้วเช่นกัน^{๓๙}

ในเมืองเชียงใหม่หรืออาณาจักรลานนาไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนั้น ผู้ปกครองจะต้องดูแลรักษาการชลประทานให้โดยลี้แก่ประชาชน จึงได้มีกฎหมายเกี่ยวกับการรักษาเหมืองฝายไว้หลายประการ เช่น ในมั่งรายศาสตร์กล่าวไว้ว่า ผู้ใดขุดเหมืองผานาทาน โดยมีโคลบอกลาวแก่เจ้าของนาให้ทราบ ทำให้นาของตนเสียหายให้ปรับไหมคนขุดนั้น ๓๓,๐๐๐ เบี้ย^{๔๐} หรือการที่ทางบ้านเมืองถือว่าการขุดเหมืองฝาย-

^{๓๘} พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๔. "...พระยาเจือง... ให้ขุดเหมืองใหญ่ต่อน้ำแม่สาย ทดน้ำขึ้นเลี้ยงนาแควนชาย ให้ราษฎรได้ทำนาโดยสะดวก ...". โปรดดูรายละเอียดในกฎหมายชลประทาน ในภาคผนวก.

^{๓๙} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗.

^{๔๐} "มั่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเสาไห้, หน้า ๘๓. เบี้ย (หอย) ประเทศไทย ใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนในการซื้อขายมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยอยุธยา นั้น เบี้ยมีอัตราแลกเปลี่ยนตั้งแต่ ๔๐๐ - ๑,๐๐๐ เบี้ย เป็นราคา ๑ เฟื้อง อัตราแลกเปลี่ยนไม่คงที่ตายตัว ราคาจะขึ้นลงตามจำนวนเบี้ยที่พ่อค้าทำมาขาย, (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, ตำนานเงินตรา, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๗), หน้า ๓). ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อัตราแลกเปลี่ยนเบี้ยมีอัตรา ๔๐๐ เบี้ย เป็น ๑ เฟื้อง หรือ ๖,๔๐๐ เบี้ย เป็น ๑ บาท, วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร, แบบเรียน-สังคมศึกษา, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๖๕.

ชลประทานเป็นงานสาธารณะร่วมกัน ผู้ใดทำนา เมื่อถึงฤดูทำนาจะถูกขอมเหมืองฝายต่าง ๆ ทางบานเมืองมาป่าวประกาศชวนแล้วไม่ไปช่วยขอมหรือดูแลการท่อน้ำเขานา แคแถมมา ลักน้ำหรือขุดเหมืองเขานำมานานานาน ให้ใหม่ ๑๑๐,๐๐๐ เบี้ย^{๔๑} อีกประการหนึ่ง คือ ทางบานเมืองได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ดูแลเหมืองฝายป่าวประกาศให้ประชาชนที่เป็นชาวนามา ช่วยกันขอมเหมืองฝาย สร้างเหมืองฝาย ทำรั้วกันนา หรืออีกกิจการเกี่ยวกับชลประทานโดยเฉพาะ เรียกว่า หมั้นลามาณา หรือ ชุนนายฝาย หรือนายฝาย^{๔๒}

^{๔๑} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘๘.

"มังรายศาสตร์และอวทาน ๒๕.", หน้า ๑๒.

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์, "กฎหมายชลประทานของพ่อขุนมังราย."

สังคมนาสาครปริทัศน์ ๓ (พฤษภาคม ๒๕๐๘), หน้า ๑๒ - ๑๓. อธิบายว่า ฝาย คือ เขื่อนกันน้ำที่ไต่กันน้ำเพื่อท่อน้ำเขานา มีขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ฝายใหญ่หมายถึงเขื่อนหรือทำนบขนาดใหญ่ เป็นดั่งรววัดจะสร้างในแม่น้ำใหญ่ ทำด้วยไม้จริง เช่น ไม้สัก มีความแข็งแรงหนาแน่น บางฝายทำของไม้สำหรับเรือแพขึ้นลงโคสะควก ฝายใหญ่นี้จะสามารถส่งน้ำเขานาได้เป็นเนื้อที่กว้างมาก ฝายเล็กเป็นทำนบขนาดเล็ก ทำด้วยไม้ไผ่เป็นโครงปักลงไปในลำห้วย แล้วใช้ไม้พุ่มหินกรวดทับถมกันให้แน่นหนา บางแห่งก็ใช้แต่ไม้ไผ่สาน เพราะเมื่อฝนตกลงมาจะพาเอากรวดทรายโคลนตม มาทับถมที่ตาด้านไม้ไผ่ แต่เมื่อระดับน้ำสูงมากขึ้น ฝายขนาดเล็กมักจะชำรุดเสียหายง่าย ฝายขนาดเล็กจึงเป็นฝายที่ไต่โคขัดคราว

โทษของผู้ทำลายเหมืองฝายผู้นั้น ปรากฏในกฎหมายมังรายศาสตร์ หน้า ๑๐๑. กฎหมายลักษณะตัดถอยตอคำ สมัยพระเจ้ากือนา หน้า ๒๘. คัมภีร์เส้าไห้-โมจนะ หน้า ๑๒๓.

^{๔๒} "ลักษณะตัดถอยตอคำ.", หน้า ๒๘. "...ชุนนายฝายกับอ้ายหมอผู้หลานมันเป็นหมั้นลามาณา ไปป่าวลูนานาช่วยแบ่งฝาย...".

จากข้อความดังกล่าวนี้แสดงว่า กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีหน้าที่จะต้องดูแลทะนุบำรุงรักษาและควบคุมการชลประทานให้โดยตลอด อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเกษตรกรรม เพื่อให้การทำนาดำเนินไปด้วยดีและไถ่ผล เพราะการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชาชน มีความสำคัญแก่บ้านเมืองมาก^{๕๓}

หน้าที่ในการให้ความอุปถัมภ์พุทธศาสนา ประชาชนในเมืองเชียงใหม่เคารพนับถือพุทธศาสนานิกายหินยานแบบเถรวาทมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาแห่งราชวงศ์มังราย กษัตริย์และผู้ปกครองทุกสมัยจะอุปถัมภ์พุทธศาสนาตลอดมา เช่น สร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด แต่งตั้งสมณศักดิ์ของสงฆ์ การศึกษาของสงฆ์ พระราชทานที่ดิน ข้าราชการให้วัด เป็นต้น พุทธศาสนามีส่วนสนับสนุนสถาบันกษัตริย์ กษัตริย์ก็ได้ทรงช่วยคุ้มครองปกป้องศาสนาด้วยเช่นกัน เป็นต้นว่า กำหนดให้ข้าราชการ ขุนนาง ประชาชน อุปการะศาสนาตลอดมา ดังปรากฏข้อความในกฎหมายพระเจ้านารายณ์ เจ้าเมืองและข้าราชการ ขุนนาง ประชาชนให้การทะนุบำรุงพุทธศาสนา ดังความว่า "...เจ้านาย ท้าวขุน พ่อเมือง นายบ้าน ไพร่ไท ให้อุปฐากรักษาศาสนา..."^{๕๔} หรือในกฎหมายโคสภาราษฎร์ระบุโทษผู้ทำลาย

^{๕๓} โปรดดูรายละเอียดใน ชี ทานาเบ้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย", วารสารศิลปศาสตร์ ๕ (๒ ตุลาคม ๒๕๑๔ - มกราคม ๒๕๑๕), หน้า ๗๐ - ๗๗.

"ลักษณะตัดถอยต่อคำ.", หน้า ๒๔.

"กฎหมายพระเจ้านารายณ์.", หน้า ๘. ไถ่กล่าวถึงเรื่องการทำเหมืองฝายของประชาชนว่า "อัน๑ คันฤคุเยยะไว้รชานามาถึงแล้ว ก็หื้อพ่อเมืองนายบ้าน ท้าวขุน เจ้านายทั้งหลาย หื้อไค้เร่งปั้นทาง เชียงกามนำข้าวปลูกน้กนอย ...".

^{๕๔} "กฎหมายพระเจ้านารายณ์.", หน้า ๘.

ศาสนสถานทางพุทธศาสนา เช่น เจดีย์หรือพระธาตุ ตลอดจนห้ามจับสัตว์น้ำในวัด^{๕๕}
 เป็นคน พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในสังคมมาก กรณีที่ผู้ทำลายกุฏิวิหาร พระพุทธรูปหรือ
 ลักษณะโมยของพระสงฆ์ จะได้รับโทษสถานหนักถึงประหารชีวิต^{๕๖} เป็นคน นอกจากนี้
 ยังได้กล่าวถึงสอนกันเป็นประเพณีว่า ผู้ปกครองจะต้องอุปถัมภ์ศาสนาโดยเฉพาะในกาล
 เขาพรรษา ถือเป็นประเพณีที่กษัตริย์หรือเจ้าเมืองต้องอุปถัมภ์ศาสนาที่ประชาชนเคารพ
 นับถือ^{๕๗}

หน้าที่ป้องกันศัตรูรุกรานจากภายนอก   หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชนชั้น
 ผู้ปกครองก็คือ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองจะต้องเป็นแม่ทัพในยามสงคราม โดยกษัตริย์มีหน้าที่
 ป้องกันศัตรูจากต่างบ้านต่างเมืองมิให้มารุกรานแย่งชิงไพร่ฟ้าประชาชนไปได้ ในยาม
 สงบผู้ปกครองจะสั่งการให้ข้าราชการและประชาชนเตรียมตัวให้พร้อมที่จะป้องกันบ้านเมือง
 และรบกับศัตรู โดยอาจจะต้องซ่อมกำแพงเมือง ประตุนิคม จักรหาอาวุธไว้ให้พร้อม
 ซ่อมรบหรือเกณฑ์ไพร่เมืองมาทำงานให้ราชการ เพื่อเป็นการเตรียมพร้อม และช่วยให้

^{๕๕} "กฎหมายโคสธารามภร์." ผู้ทศ ๒, หน้า ๑๔.

^{๕๖} "มังรายศาสตร์." มังรายศาสตร์, หน้า ๑๐.

^{๕๗} "เสหาโมจนะ.", หน้า ๕๑.

"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๓ - ๒๔. "บทการ ๑. คັນว่าเป็นพระยา
 เจ้าเมืองแล้ว หือใครริตเถิงปเวณี (ประเพณี) คือว่าปถมนหือมีใหม่ ควรคี่ใส่สังฆาน
 (สังฆาร) อาชญาปกสง...คันเถิงกาลคานมารอดควรจอดเขาวาสา (วัสสา) หือสงราชู
 เยื้องยังเครื่องอันควรทาน...ควรเถิงปวารณาวันจอด ออกวาสารอดเถิงควรหือชวน
 กันคานแ่ง ยังมหาชชคะแ่งโคมไฟ...เถิงกาลอันกลหมายมารอด ควรทอดถวายทาน
 คือว่ามาเชียงคานผืนใหม่ยังพร้อมทุกสิ่งบริวาร สมณจิวรทานอันใหม่หือได้ไตตามคลอง...".

สามารถรวบรวมกำลังพลได้ภายในเมื่อเกิดสงคราม หน้าที่ในการป้องกันศัตรูของผูก-
ครองบ้านเมืองนั้น ปรากฏในกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายโคสาราษฎร์ กล่าวไว้ว่า
ประชาชนที่เกิดมาในบ้านเมืองใด พระยาควรรักษาอย่าให้พระยาหรือโจร เมืองอื่นมาแย่ง
ชิงไปได้ และพระยาควรสั่งสอนประชาชนด้วยอำนาจอาญาของพระองค์ เพื่อให้ประชาชน
ได้อยู่อย่างเป็นสุข ดังมีความว่า "...ชาวบ้านชาวเมืองเกิดในสัมา พระยาพึงรักษาหรือ
พระยาต่างเมืองมาจัญเอาได้...บหือโจรมาทำร้ายได้ และให้สั่งสอนด้วยอาญาแห่งคน
หรือบ้านเมืองสงบ..."^{๔๘}

การเตรียมทางด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้เพื่อป้องกันศัตรูนั้น ได้พบข้อความที่หา
ให้สันนิษฐานได้ว่า ทางบ้านเมืองสั่งให้เตรียมอาวุธไว้ให้พร้อมเพื่อป้องกันศัตรู ปรากฏ
ในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า ห้ามประชาชนตัดไม้ลำมะกอก (ไมยะ) ซึ่งเป็นไม้ที่จะเป็น
ประโยชน์ในการทำอาวุธได้ (ถูกการเมือง) ผู้ใดละเมิดตัดไม้ประเภทนี้ให้ปรับ ๑๑๐
เงิน^{๔๙} และปรากฏในคำสอนพระยามังรายว่า ยามสงบให้ข้าราชการ ประชาชนเตรียม
พร้อมเกี่ยวกับอาวุธไว้ให้มีประจำทุกคน ดังความว่า "...หือจัดแจงให้หาไพร่น้อยใหญ่
พานมี ยังเครื่องอาวุธดี ตกแต่ง ห้อมไม้วสุแห่งถึงคน (ทุกคน)..."^{๕๐} อนึ่ง การทำสง-
ครามนั้น บางครั้ง ผู้ปกครองก็กระทำเพื่อป้องกันศัตรูมารุกราน บางครั้งก็กระทำเพื่อ
ประกาศแสนยานุภาพ เพื่อบริเอาชาวของเงินทอง และประชาชนจากเมืองอื่น

^{๔๘} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้ที่ ๒, หน้า ๑๘.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๗.

^{๔๙} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๖.

^{๕๐} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๔.

หน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง กษัตริย์และเจ้าเมืองทุกเมืองมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรในบ้านเมือง และบริหารประเทศให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย โดยมีข้าราชการช่วยเหลือ กษัตริย์และเจ้าเมืองจะสั่งการให้ข้าราชการออกไปดูแลทุกข์สุขของประชาชนรวมทั้งพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ และเพื่อให้ประชาชนอยู่อย่างสงบ ทางราชการจะออกกฎหมายต่าง ๆ ลงโทษผู้บ่อนทำลายสังคม เช่น โจรที่ปล้นลักสิ่งของต่าง ๆ ข้าราชการและประชาชนจะต้องร่วมกันดูแลป้องกันโจรผู้ร้ายมิให้มาปล้นหรือลักได้ อนึ่ง ในกรณีที่ข้าราชการปฏิบัติภารกิจเพื่อช่วยเหลือประชาชนนั้น จะเรียกร้องเอาค่าตอบแทนจากประชาชนไม่ได้ เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของทางราชการ บ้านเมืองที่จะต้องช่วยเหลือประชาชน ดังข้อความในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า "...ไพร่ไทเป็นผู้สร้างบ้านสร้างเมืองไรนา ให้เป็นผู้นำบ้านผู้นำเมือง ไม่ควรคิดค่าจ้างเพราะเหตุนี้..."^{๕๑}

ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทระหว่างประชาชนกับประชาชน หรือประชาชนกับข้าราชการขุนนาง หรือทาส กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีหน้าที่พิจารณาตัดสินข้อพิพาทนั้น โดยจะต้องตัดสินด้วยความยุติธรรมตามที่กฎหมายได้กำหนดไว้ เพื่อให้สังคมอยู่อย่างสงบ เป็นระเบียบเรียบร้อยตลอดไป ขบวนการยุติธรรมในสังคมนั้นจะไกล่เกลี่ยถึงโดยละเอียดในตอนต่อไป

เครื่องมือควบคุมกษัตริย์หรือเจ้าเมือง

ชนชั้นผู้ปกครองบ้านเมืองได้แก่ กษัตริย์ เจ้าเมือง และข้าราชการ เป็นผู้มียอำนาจในการปกครองบ้านเมือง ข้าราชการยอมทำงานให้เป็นไปตามความต้องการของกษัตริย์ จะถูกควบคุมโดยกษัตริย์ และกฎหมายบ้านเมือง กษัตริย์และเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้มียอำนาจสูงสุดและเป็นผู้นำสังคม เป็นผู้ออกกฎหมายปกครองบ้านเมือง อำนาจของกษัตริย์

^{๕๑} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๒.

จึงมีเป็นอันมาก การใ้รอำนาจของพระองค์ไม่มีขอบเขตกำหนดและไม่มีผู้ใดคัดค้านควบคุมได้ แม้กระนั้นก็ตาม ก็โดยหลักฐานเอกสารที่แสดงว่าพระองค์ทรงใ้รอำนาจอันฉะฉานนั้นอย่างมีขอบเขต เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองและการใ้รพระราชอำนาจเป็นไปอย่างถูกต้อง และเป็นธรรมแก่ประชาชน พระราชอำนาจของกษัตริย์จะถูกจำกัดโดยหลายสิ่งหลายประการ เป็นต้นว่า ธรรมะในพุทธศาสนา เช่น ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ ๘ อปริหานิยธรรม ฯลฯ ซึ่งธรรมะเหล่านี้จะช่วยให้พระองค์ปกครองบ้านเมืองโดยชอบธรรมด้วย นอกจากนี้ประเพณีต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติกันสืบมาเป็นธรรมเนียม ก็ช่วยให้กษัตริย์ประพฤติปฏิบัติตามจารีต เช่น การที่กษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ศาสนาและทำบุญต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้น

ธรรมะและคำแนะนำสั่งสอนเหล่านี้จะปรากฏในกฎหมาย คำสอน และตำนานต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้กษัตริย์เป็นผู้ปกครองที่ดีมีคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของประชาชน แนวทางคำสอนเหล่านี้กล่าวถึงจริยวัตรที่จะทำให้กษัตริย์เจริญและเสื่อม คุณสมบัติที่ดีของกษัตริย์สิ่งที่กษัตริย์พึงดูแลรักษาไว้ และยึดเป็นหลักในการปกครองบ้านเมือง บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่พระยาควรเลี้ยงดูเพื่อเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง คำสั่งสอน คำแนะนำที่เปรียบเสมือนคู่มือหรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติเหล่านี้ ช่วยให้การปกครองบ้านเมืองและการใ้รพระราชอำนาจของกษัตริย์เป็นไปอย่างถูกต้องยุติธรรม อยู่ในขอบเขตตามธรรมะ ประเพณี สันนิษฐานว่าแนวทางหรือเครื่องจำกัดขอบเขตอำนาจเหล่านี้จะใ้รแก่กษัตริย์ทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนหน้านั้นด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คัมภีร์ เสทวาโยจนะ ไ้รกล่าวถึงคุณลักษณะที่ดีของกษัตริย์ว่า กษัตริย์ที่ดีนั้น คือ กษัตริย์ผู้ปรารถนาจะให้ประชาชนเป็นสุข และไม่มีผู้ใดจะมีอำนาจทัดเทียมกษัตริย์ได้ กษัตริย์ควรประกอบคุณธรรมที่เรียกว่า ธรรมราชสวณิต และสุจริตธรรม ๓ ประการ คือ (๑) บุญชียวัตถุ ไ้รแก่ ทาน ศีล ภาวนา (๒) วินิจจยธรรม ไ้รแก่ การตัดสินใจพิจารณาคดีต่าง ๆ ไ้รถูกต้องยุติธรรม (๓) ปเวณียธรรม (ประเพณีธรรม) การกระทำตามจารีตอันดีที่ไ้รโดยราชกษัตริย์ไ้รกระทำไว้ชอบแล้ว ธรรมทั้งสามประการนี้เป็นธรรมของกษัตริย์ที่ดีพึงกระทำ จะทำให้ประชาชนเป็นสุขและบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏ

ขอความว่า

"...หนคนคหัสถ์ ท้าวพระยาในโลกนี้มีใครคนสามารถ คือท้าว-
พระยา คนดี จักปรารถนาสุขแก่ตนแก่ชาวเมือง คนผู้ใดจัก
เป็นใหญ่เทียมตนบมี และเท้ามักมมุขิธรรมราชสวณิศ และสุจริต-
ธรรม ๓ จำพวก คือวาบญชยัตถุ บัณฑิตว่า ทาน ศีล ภาวนา
คือ วินิจจยธรรม ไต่คำหื้อชอบแก่คนคังหลาย คือ ปเวณีย-
ธรรม อันกระทำตนตามโบราณจาวีตรอยเท้าพระยาหังหลาย
หากกระทำชอบนั้น..."^{๕๒}

"โลกหานี้" ในคำสอนพระยามังราย ไคกล่าววว่า ผู้ใดเป็นพระยาหรือกษัตริย์
ให้มีคุณธรรมที่เรียกว่า ทสราชธรรม (ทศพิชราชธรรม) ซึ่งเป็นธรรมของอุปคกรองที่คคือ
ทาน การให้ทานอย่าไคขาด ศีล การรักษาศีลห่า บริจาค การจ่ายของเพื่อเป็นทาน
มีหัวใจซันบาน มีจิตใจซื่อสัตย์อนโยน (อนนยอบซื่อมู) ให้มีจิตใจเข้มแข็ง อยามีใจ
โกรธ อยามีใจเบียดเบียนผู้อื่น ให้มีใจอกถันออกหน^{๕๓} ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้จะช่วยให้
พระยา กษัตริย์เป็นผู้ปกครองที่ดี

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ และโคลงวิฐุรสอนโลก ไคกล่าวถึงจริย-
วัตรของกษัตริย์ที่พึงกระทำอันจะเป็นเหตุให้พระยาและบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ๒ ประการ
ซึ่งปรากฏเป็นความเรียงในกฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ และเป็นคำโคลงสี่สุภาพ
ในโคลงวิฐุรสอนโลก ดังนี้ (๑) พระยาพึงตนแต่เขา (๒) โกรธผู้ใดมิให้ปรากฏ
(๓) มีวาจาสัตย์ (๔) ตั้งอยู่ในศีลห่า (๕) ไม่พุดจาทำนองเลน (ปลิ้นเลนคำ)

^{๕๒} "เสหาโมจนะ.", หน้า ๕.

^{๕๓} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๓๑.

(๖) พิจารณาากอนแล้วจึงทำ^{๕๔} จริยวัตรทั้งหลายประการนี้จะทำให้พระยาเจริญ และถ้าปฏิบัติในทางตรงกันข้ามจะเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมได้

นอกจากนี้กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ฉบับนี้ยังโลกลาวถึงสิ่งที่พระยาควรรักษาและนำมาพิจารณาอยู่เสมอในการปกครองบ้านเมือง คือ (๑) ฝนชุมเมือง หมายถึงแม่น้ำสายต่าง ๆ พระยาพึงรักษาดูแลจัดการชลประทานให้ดี เพื่อใช้ในการเกษตรกรรม อันเป็นอาชีพหลักของประชาชน (๒) ตาเมือง หมายถึง เทวดาอันรักษาประตูเมืองทั้งสี่ด้าน พระยาพึงรักษาบุชามวงสว่างอยู่เสมอเมื่อถึงประเพณีในแต่ละปี เพื่อให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ชาศึกไม่อาจจะมารุกรานได้ เพราะมีเทวดารักษาประตูเมือง อันเป็นความเชื่อของคนในสมัยนั้น (๓) เสือเมือง หมายถึง มเหสีเทวดารักษาเมือง (๔) ใจเมือง หมายถึง แม่อำมาตย์รักษาเมือง (๕) เมียเมือง หมายถึง เสนาอำมาตย์ พระยาพึงรักษาดูแลให้เสนาอำมาตย์ได้อยู่อย่างมีความสุขและสามารถทำงานให้กับบ้านเมืองได้ ควรพิจารณาถึงการทำงาน ความดี ความชั่วของเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเสมอ เพื่อให้บ้านเมืองเจริญ (๖) ผาเมือง หมายถึง ไฟฟ้าประชาชน พระยามีหน้าที่รักษาดูแลประชาชนให้ได้รับความสุข (๗) เหล็กเมือง หมายถึง คนดี พระยาพึงรักษาไว้ให้เป็นผู้ตัดสินใจดีต่าง ๆ ในเมือง (๘) แกนเมือง หมายถึง ช่างที่มีลักษณะงามสง่า พระยาพึงรักษาไว้ให้ดีเพื่อใช้ในยามสงคราม สิ่งเหล่านี้หากพระยารักษาดูแลหมั่นพิจารณาอยู่เสมอให้เหมือนดังภิกษุรักษาศีล พระยาผู้นั้นจะเจริญเป็นที่ปรากฏแก่คนทั่วไป^{๕๕} สิ่งเหล่านี้เป็นข้อกำหนดแนวทางการปฏิบัติ ตลอดจนการทำงานด้านปกครองบ้านเมืองของพระยา

^{๕๔} "โคลงวิฐุรสอนโลก." โคลงบทที่ ๔ - ๒๒, หน้า ๒ - ๕.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑.

^{๕๕} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๔.

เกี่ยวกับขอแนะนำหรือแนวทางที่พระยาพิงปฏิบัตินั้น มีข้อความที่น่าสนใจปรากฏ
 ในคำสอนพระยามังรายควยว่า พระยาหรือกษัตริย์ที่คนนั้นจะต้องประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ
 ดังนี้ ให้พระยาพิจารณาคุณภาพเมืองของพระองค์ว่าดีร้าย ทุกข์สุข ปรากฏโรค ให้
 พระยาเลี้ยงคนฉลาดไว้ ๘ คน เพื่อให้เป็นผู้เก็บบรรณาการมาให้พระยา พระยาพิง-
 เลี้ยงคนไว้หลายจำพวกเพื่อใช้ราชการต่าง ๆ คือ คนพิจารณาคดี คนเก็บส่วยไร
 คนที่มีความสามารถในการรบ หมอโหรา และคนรู้หนังสือหรือคนฉลาด พระยาพิง
 เกรงกลัวตอบาพึ่งปวง ให้กลาหาญในการทำบุญ พระยาพิงรักษาสัมพันธ์ไมตรีกับพระยา
 ต่างประเทศ พระยาพิงพิจารณาความเจริญความเสื่อมอยู่เสมอทุกวัน พระยาพิงกระ
 ทำตามจารีตประเพณีแต่โบราณ พระยาพิงเคารพในพระรัตนตรัย พระยาพิงเลี้ยง-
 เตรีขู้เพื่อช่วยเหลือคนทุกข์ยาก พระยาพิงรู้ในกิจการทั้งปวง พระยาพิงถามคนเมื่อ
 ไปทำบุญหรือกราบไหว้พระรัตนตรัย แต่ให้กลาหาญเมื่อไปต่างบ้านต่างเมือง พระยา
 พึงพูดจาไพเราะต่อพระเทวีและราชบุตร ให้พูดจาปรกติต่อเสนาอำมาตย์สมณชีพราหมณ์
 และพูดจาเยียบขาดกับข้าทาสเพื่อให้เขาเกรงกลัว พระยาพิงอุปถัมภ์แก่ศาสนา คือ
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระยาพิงมีวาจาฉลาด พระยาพิงพูดจาเล้าโลมให้
 กำลังใจแก่ไพร่เมื่อเขาทุกข์ยากลำบาก พระยาไม่ฟังเสียงซุนนางชั่วช้าไว้ในเมือง^{๕๖}
 สิ่งเหล่านี้แม้ว่าจะไม่ใช่เครื่องมือควบคุมกษัตริย์โดยตรง แต่เป็นแนวทางและคำแนะนำ
 แก่กษัตริย์ในการปกครองบ้านเมืองและบริหารงานบุคคล เช่น ใช้ผู้คนในการทำงาน
 การเจรจากับบุคคลอื่น ฯลฯ เท่ากับเป็นหลักในการปฏิบัติ และเป็นการควบคุมการกระ-
 ทำมิให้กษัตริย์ใช้อำนาจอันล้นพ้นของพระองค์ไปในทางที่ผิดและเป็นผลเสียแก่บ้านเมือง
 กฎหมายธรรมศาสตร์เชียงใหม่ โดกล่าวดึงบุคคลที่หาพระยาพิงเลี้ยงดูและ
 ไม่ควรรังเกียจ เพราะคนเหล่านี้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง คือ ปุโรหิตอาจารย์

^{๕๖} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑.

หมอโหรา หมอยา (แพทย์) ท้าวพระยาคนเป็นใหญ่^{๕๗} ขอแนะนำช่วยใหญ่กษัตริย์ได้
เข้าใจหลักการเลือกใช้คนทำงาน และบุคคลที่ควรจับเลี้ยงไว้ด้วย

คำแนะนำหรือคำสอนเหล่านี้ล้วนมีแนวทางปฏิบัติแก่กษัตริย์หรือผู้ปกครองที่มีอำนาจ
ในบ้านเมือง เป็นทั้งการควบคุมและวางกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติตนของกษัตริย์ว่า กษัตริย์
ที่มีลักษณะอย่างไร มีคุณธรรมอะไรบ้าง การปกครองบ้านเมืองนั้นพระยาควรคำนึง
ถึงสิ่งใดบ้าง กษัตริย์ควรกระทำตามธรรมเนียมประเพณีจารีตอะไรบ้าง ฯลฯ ถ้ากษัตริย์
หรือพระยาผู้ใดประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ปรากฏในกฎหมายเหล่านี้ ก็ถือว่าเป็นพระยา
ที่ดี ปกครองบ้านเมืองโดยความเป็นธรรม ประชาชนจะอยู่อย่างมีความสุข และบ้านเมือง
ก็จะเจริญรุ่งเรือง แต่ถ้าวพระยาไม่ปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว ก็จัดว่าเป็นพระยาที่
ไม่ดี อาจจะใช้อำนาจปกครองบ้านเมืองอย่างกดขี่ข่มเหงประชาชน หรือไม่มีคุณธรรม-
ต่าง ๆ ประชาชนอาจจะได้รับความเดือดร้อน และบ้านเมืองไม่สงบ ในกรณีเช่นนี้
ประชาชนก็คงจะต้องจำทน เพราะกษัตริย์หรือพระยาในสมัยโบราณปกครองตามแบบสม-
บูรณาญาสิทธิราช ผู้ปกครองมีอำนาจสิทธิ์ขาด และมีอำนาจสูงสุดในบ้านเมือง ผู้ใดจะ
คัดค้านหรือคานทานอำนาจพระยาไม่ได้

ชนชั้นผู้ปกครอง - ข้าราชการ

ชนชั้นผู้ปกครองบ้านเมืองอีกกลุ่มหนึ่งที่มีฐานะและอำนาจรองจากกษัตริย์หรือเจ้า
เมือง คือ ข้าราชการ ข้าราชการเป็นผู้ช่วยเหลือกษัตริย์ปกครองและบริหารบ้านเมือง
ข้าราชการในสังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น อาจจะหมายรวมถึงแต่
พระบรมวงศานุวงศ์หรือเชื้อสายเจ้าเมือง และข้าราชการที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์
ส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ได้รับมอบหมายให้เข้ามาช่วยทำงาน

^{๕๗} "ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๑๗.

ของบ้านเมือง โดยเฉพาะผู้มีความสามารถในการรบจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง และยศต่าง ๆ สันนิษฐานว่าข้าราชการขุนนางในเชียงใหม่อาจแยกเป็นสองฝ่ายตามหน้าที่ที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ โดยฝ่ายทหารจะแบ่งไปตามกฎหมายหน่อกิ่งซึ่งสันนิษฐานว่าใช้ในยามสงคราม ฝ่ายพลเรือนแบ่งตามหน้าที่ที่ข้าราชการปฏิบัติในยามบ้านเมืองสงบ แต่ในขณะเดียวกันบางครั้งข้าราชการจะทำหน้าที่ทั้งทหารและพลเรือนด้วย เช่น นายสืบ ทำหน้าที่ในยามสงบฝ่ายพลเรือนด้วย เป็นต้น เพื่อป้องกันการสับสนจึงอาจแยกข้าราชการได้ ๒ ฝ่าย คือ ข้าราชการฝ่ายทหาร และข้าราชการฝ่ายพลเรือน ข้าราชการทหารมีหน้าที่ในการรบ การป้องกันบ้านเมือง การควบคุมกำลังคนหรือไพร่เมือง สันนิษฐานว่ายศของข้าราชการฝ่ายทหารมีดังนี้ ท้าวพระยา ราชตระกูล เสนาบดี พระยา เจ้าชาย เจ้าขวา เจ้าแสน เจ้าหมื่น เจ้าพัน (ขุนพัน) นายร้อย (ขุนร้อย) นายหา- สิบ นายชาว (ยี่สิบ) นายสิบ นายมา นายตัน (พลเดินเท้า) ฯลฯ

ยศของข้าราชการฝ่ายทหารที่ปรากฏในกฎหมายและตำนานต่าง ๆ มีตัวอย่างตามลำดับยศ ดังนี้

^{๕๘} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๔.

"มิ่งรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๘.

"มิ่งรายศาสตร์อวสาน ๒๕.", หน้า ๖๔ - ๖๕.

"เส้าโหมจนะ.", หน้า ๘๐.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘๑.

ในสมัยราชวงศ์กาวิลละตอนต้น เจ้าเมืองเชียงใหม่กับข้าราชการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากจนเกือบจะเป็นคนระดับเดียวกัน เพราะข้าราชการส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายพระยา กาวิลละ และบางครั้งก็ตั้งชื่อนายเมืองต่าง ๆ มารับราชการด้วย.

- พระยา - พระยาเด็กชาย (ปรากฏตั้งแต่สมัยเจ้าสามฝั่งแกน)
 - พระยาสามล้าน^{๕๕}
 - พระยาแสนหลวง
- เจ้าแสน - แสนพิงไชย แสนผานอง แสนชาน แสนคราประคุดหอ
 แสนตันเชียง
- เจ้าหมื่น - หมื่นสามล้าน เจ้าหมื่นจาบาน หมื่นภัยหาญ^{๖๐} แททองแหง
 เมืองภัย หมื่นสามไชหาญ หมื่นเชิงไชหาญ หมื่นคำพรา
 (หาญแทยอง)
- เจ้าพัน - พันคาบลา พันคาบน้อย พันหอกชัย พันพวกคาบ (อายุพวก
 คาบ)
- นายหาสิบ - หาสิบจาหลา
- นายซาง - เสนาซาง
- นายมา - เสนามา
- นายคืน - เสนาเคี้ยว (เคิน)^{๖๑} ฯลฯ

^{๕๕} "กฎหมายมังรายศาสตร์." ฉบับนอทอง, หน้า ๑๗๘. กล่าวว่า หมื่นสามล้าน มีหน้าที่พิจารณาคดีด้วย.

^{๖๐} ตำแหน่ง "หาญ" เช่น หาญเด็กชาย หาญแทยอง ฯลฯ จะมีศตำแหน่งใด ไม่ปรากฏ คร.ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่าคงมีศไม่เกินนายร้อย และเป็นศทางทหาร.

^{๖๑} โปรดดูรายละเอียด ชื่อและยศตำแหน่งข้าราชการ ใน พงศาวดารโยนก, หน้า ๓๑๔, ๓๓๔, ๓๕๑, ๓๖๖, ๓๖๘ และ ๓๘๑ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๕๕, ๗๕, ๘๗ และ ๘๘.

สำหรับข้าราชการพลเรือนนั้น สันนิษฐานว่ามีหน้าที่ช่วยเหลือกิจการบ้านเมือง
 ๒๑ คานทาง ๆ ของกษัตริย์ โดยอาจจะแบ่งเป็นยศตำแหน่งต่าง ๆ ตัวอย่างตำแหน่งขา-
 ๒๒ ราชการที่ปรากฏในเอกสารโบราณและตำนานต่าง ๆ เป็นคนวา

๒๓ สิ่งเมือง เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มีหน้าที่ดูแลช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ใน
 ๒๔ บ้านเมืองทั้งในยามสงบและยามสงคราม เช่น สิ่งเมืองสมัยพระเจ้าติโลกราช ได้ถวาย
 คำปรึกษาแก่พระเจ้าติโลกราชในกรณีศึกเมืองแควมาตีเชียงใหม่^{๒๒} ในขณะเดียวกัน
 สิ่งเมืองในสมัยนี้กำหนดหน้าที่เกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองคานทาง ๆ ด้วย ซึ่งตำนานโยนก
 ๒๕ กล่าววา สิ่งเมืองประกอบด้วยหมื่นตันเชียง ๑ หมื่นคำพรา (ชอหาญแตกทอง) ๑ หมื่นลาม
 (ผู้ปาวประกาศราชการ) ๑ พอเวียก (คนเรียกเกณฑ์แรงงาน) ๑ รวมเป็นสิ่งเมือง^{๒๓}
 ในกฎหมายลักษณะแต่งถอยตักคำ และในกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง กล่าววา
 สิ่งเมืองมีหน้าที่พิพากษาคดีด้วย^{๒๔} ดังนั้นสิ่งเมืองจึงอาจจะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทำ
 ๒๖ หน้าที่หลายคาน

ขุนคางเมือง สันนิษฐานว่า มีหน้าที่ไปติดต่อกับต่างประเทศ ประกอบด้วย
 ๒๗ หมื่นคางาม ๑ หมื่นยลกินลอ ๑ หมื่นออย ๑ หมื่นแจฟาน ๑ และหมื่นงาวลาว ๑^{๒๕}

๒๘ ขุนแตงกวาน คือขุนนางที่มีหน้าที่พิพากษาคดีสินคดีต่าง ๆ ปรากฏในลักษณะตัก
 ถอยตักคำ และคลองพิจารณาแต่งถอยชนคำ ถึงตำแหน่งและคณะผู้พิพากษาวาประกอบ

^{๒๒} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๒.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๔} "กฎหมายลักษณะตักถอยตักคำ.", หน้า ๒๓.

^{๒๕} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๒.

ควยบุคคลต่าง ๆ เช่น หมิ่นคันเขียง ๑ หมิ่นคำพรา (คต) ๑ จากำแดงกาม ๑
 หมิ่นเขียงเรือ ๑ หมิ่นทะเลการ ๑ หมิ่นเคียว ๑ หมิ่นพุกาทัง ๑ หมิ่นฝั่งแกน ๑
 พันนอยกุมกาม ๑ พันขวัญกุมกาม ๑ พันใส่ตาแสง ๑ พันจิตจูงมา ๑ พันจาแก้ว ๑
 พันจาทิคนอย ๑^{๖๖} รวมเป็นคณะผู้พิพากษากัก

ขุนนางข้าราชการที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือ ก็จะมีตำแหน่งต่าง ๆ เช่น เจ้า-
 หมื่นหนังสือหลวงมิตร์ หมื่นหนังสือพุกา หมื่นหนังสือ แสนหนังสือ^{๖๗} เป็นต้น

ในเมืองต่าง ๆ จะมีข้าราชการพลเรือนทำหน้าที่ต่าง ๆ กันออกไป เพื่อให้
 การบริหารงานบ้านเมืองเป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย ในสมัยพระยาแสนภูครอง-
 เมืองเจียงแสน ไคระบวา ในเมืองเจียงแสนมีขุนนางทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้ ขุนแดง-
 กวาน ๑๒ จาไซกวาน ขุน ๑ (จาไซกวาน หมายถึงผู้ทำหน้าที่บริกรในศาลหรือกวาน)
 ขุนเฝ้าฉางขาว ขุน ๑ มีหน้าที่เฝ้าฉางขาวของบ้านเมือง ขุนเฝ้าแทกลุกขุน ขุน ๑
 มีหน้าที่เฝ้ากวานหรือศาลาลุกขุน (แทก - เทียม) ขุนรักษาวัง ๒ และขุนไปนอก-
 เมือง หรือขุนต่างประเทศ ขุน ๑ รวม ๑๘ คน^{๖๘} ในสมัยพระยาภาววิละ ไคแดงตั้ง
 ตำแหน่งปฐมอัครมหาเสนาบดี ให้เป็นใหญ่กว่าเสนาทั้งปวง ๔ ตำแหน่ง คือ พระยา-
 แสนหลวง พระยาสามลาน พระยาจายาน และพระยาเด็กชาย สันนิษฐานว่าพระยา
 ทั้งสี่ตำแหน่งจะมีหน้าที่เหมือนกับตำแหน่งจตุสดมภ์ คือ พระยาแสนหลวง มีหน้าที่เกี่ยวกับ
 กิจการภายในบ้านเมืองเทียบได้กับเวียง พระยาสามลาน มีหน้าที่เกี่ยวกับการคลังของ
 บ้านเมือง เทียบได้กับคลัง พระยาจายาน มีหน้าที่ดูแลกิจการไรนาต่าง ๆ รวมทั้งการ
 ประกอบอาชีพของประชาชน เทียบได้กับนา และพระยาเด็กชาย มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการ

^{๖๖} "ลักษณะแดงดอยตัดคำ.", หน้า ๒๓.

^{๖๗} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๓
 และหน้า ๘๗.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

ในราชวัง เทียบได้กับวัง^{๒๕} ซึ่งอาจจะ เป็นอิทธิพลจากฝ่ายไทยก็ได้ เพราะก่อนหน้านั้น
ตำแหน่งทั้งสี่ตำแหน่งไม่เคยถูกนำมาคลา รวมกันเลย

ตัวอย่างชื่อและตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพลเรือน มีดังนี้

- พระยา - พระยาแสนหลวงสิทธิราชณะ เกียรติ (สมัยพระไชยเชษฐาฯ)
- พระยาสถิตยราชอำมาตย์ (สมัยพระไชยเชษฐาฯ)
- พระยาสามลานสีหไทยเสนาบดี (สมัยพระไชยเชษฐาฯ)
- แสน - แสนราชโกฏิกุมพล แสนหลวง แสนหนังสือ แสนแขกไชยมงคล
แสนคราวเกวี่

---

^{๒๕} คำอธิบายของ ดร. ประเสริฐ ฌ นคร, พระยาแสนหลวง พระยาสาม-
ลาน พระยาจวบาน และพระยาเด็กชาย ไม่ได้เป็นตำแหน่งใหม่ที่เพิ่งตั้งขึ้นสมัยพระ-
ยากาวิละ แต่เป็นตำแหน่งที่มีมาก่อนแล้วสมัยราชวงศ์มังราย แต่ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าทำ
หน้าที่อะไร และตำแหน่งทั้งสี่นี้ไม่ได้กล่าวถึงพร้อมกันเหมือนตำแหน่งปฐมอัครมหาเสนาบดี
สมัยราชวงศ์กาวิละ จึงสันนิษฐานว่าตำแหน่งปฐมอัครมหาเสนาบดีในสมัยนี้อาจจะได้รับ
อิทธิพลจากฝ่ายไทยก็ได้ สำหรับตำแหน่งเด็กชายนั้น ปรากฏหลักฐานว่าเกิดขึ้นครั้ง
แรกสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ในสมัยนี้ได้เกิดสงครามกับสุโขทัย มีเด็กหนุ่มชื่อแพงยศ
และพวกอาสารบศึกทำลายศัตรูของบ้านเมือง ล้วนเป็นเด็กหนุ่มทั้งสิ้น เมื่อสามารถช่วย
เหลือทำลายศัตรูแล้ว พระเจ้าสามฝั่งแกน จึงแต่งตั้งให้เป็นตำแหน่ง เด็กชายแพงยศ
จึงมีตำแหน่งเด็กชายตั้งแต่นั้นมา (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๔๕ - ๔๖ และผล
งานการค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทย เรื่องตำนานสิบห้าราชวงศ์, หน้า ๔๔.).

ตำแหน่ง "พระยา" ในสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น พระยาเป็นตำแหน่ง-
เจ้าเมืองหรือกษัตริย์ ต่อมาในสมัยหลังปรากฏหลักฐานว่า ตั้งแต่สมัยพระไชยเชษฐา
เป็นต้นมา ตำแหน่งพระยาใช้กับขุนนางด้วย จนถึงสมัยราชวงศ์กาวิละ.

หมื่น - หมื่นสามล้าน เจาหมื่นจางาน หมื่นโลกสามล้าน หมื่นสรวยนคร
หมื่นลามแขก

พัน - พันหนึ่งสี่พุดา พันเทพคุณ พันจาแก้ว พันกุมกาม พันลามแขก
พันเชิงอุบาฬี พันยัคินไชย พันแจม ฯลฯ

นายบาน - กวานบาน โพรเมือง

อนึ่ง บางครั้งยศทางทหารและพลเรือนจะไชยศเดียวกัน เช่น หมื่นคำพรา

หมื่นตันเชียง หมื่นโลกสามล้าน ฯลฯ เป็นต้น สำหรับตำแหน่ง "พระ" และ "หลวง" ไม่ปรากฏในสังคมลานนาไทย

อำนาจหน้าที่ของข้าราชการ

อำนาจหน้าที่ของข้าราชการขุนนางโดยทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น คงจะคล้ายคลึงกันไม่เปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนัก หน้าที่ของข้าราชการคงเป็นไปคล้ายกับหน้าที่ของกษัตริย์หรือเจ้าเมือง ข้าราชการจะทำงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และมีอำนาจตามที่กฎหมายกำหนดไว้ จะทำการใด ๆ เกินคำสั่งหรืออำนาจไม่ได้ ข้าราชการมีหน้าที่พิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ดูแลทุกข์สุขของประชาชน เรียกเกณฑ์แรงงานตามท่างานเมืองกำหนดไว้ และในยามสงครามข้าราชการมีหน้าที่ในการรบด้วย

หน้าที่ในการพิจารณาตัดสินคดี หน้าที่สำคัญของข้าราชการอย่างหนึ่ง คือ หน้าที่พิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตปกครองของตน หรือได้รับมอบหมายจาก กษัตริย์ให้ดำเนินการตัดสินคดีต่าง ๆ แก่ประชาชนซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมาก พระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองจะทำหน้าที่ตัดสินคดีต่าง ๆ แต่เพียงผู้เดียวยอมทำได้ยาก ข้าราชการจึงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นี้แทนพระองค์ในนามของพระองค์ ดังจะพบว่ามีตำแหน่ง ขุนแดงกวาน^{๗๐} หรือขุนพิจารณาคดี เป็นต้น คดีต่าง ๆ จะนำมาพิจารณาที่โรง

^{๗๐} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๓๕.

กวาง โดยมีขุนเป็นผู้พิจารณาคดีตามกฎหมายที่กำหนดไว้ แต่ในกรณีข้อพิพาทไม่ร้ายแรง
ข้าราชการชั้นผู้น้อย เช่น นายบานอาจจะพิจารณาคัดสินได้โดยไม่ต้องมาพิจารณากันใน
กวางศาล ดังปรากฏข้อความในคำสอนพระยามังรายว่า

"...ผู้ใดได้เป็นแกลบ้าน (นายบาน) คนสอน...อย่ารู้ค้ม้าง
(ทำลายล้าง) ปเวณี (ประเพณี) คันโทหมีโนบ้าน ห้อปาก
คานสอนป็น ห้อสุกกันตามไพร คันโทหมีหลวงหลาย
ควรรคว นายเมื่อสูไหวสาหมขุนหลาย..."^{๗๑}

หรือปรากฏในโคลงวิฐุรสอนโลก ซึ่งโคลงลาวเป็นคำสอนแก่ข้าราชการขุนนาง รวมทั้งกล่าว
ถึงว่า ขุนนางมีหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีในกวางด้วย ดังมีข้อความว่า

เป็นขุนอย่าโลกด้วย	สินไหม
กาน (การ) บเพิงอย่าไป	นังกวาง
เป็นคลองตำบไลย (ไซ)	โนนอก มาเหย
ทานบหาคนตาน	อย่าไคจากวน" ^{๗๒}

ข้าราชการทุกระดับมีส่วนร่วมรักษาความสงบเรียบร้อยและความยุติธรรมในบ้าน
เมือง ในการพิจารณาคดีต่าง ๆ นั้น นอกจากจะให้ขุนทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาแล้ว ยัง
ปรากฏว่าพระสงฆ์ในพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาคดีในบางครั้ง โดยทางราช-
การบ้านเมืองจะนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาร่วมพิจารณาคดีด้วย^{๗๓} เพื่อให้การตัดสินคดีนั้น ๆ

^{๗๑}"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑๕.

^{๗๒}"โคลงวิฐุรสอนโลก.", หน้า ๕.

^{๗๓}"ลักษณะคัดถ้อยตอบคำ.", หน้า ๑๑. "...เพิงพิจารณาพร้อมทั้งตั้งฆะนัถ-
ปราชญ์ และผู้มีปัญญาแล้วควรห้อจิงห้อเทอะ...".

"คลองพิจารณาแดงถ้อยชนคำ.", หน้า ๒๓. กฎหมายทั้งสองฉบับนี้ได้กล่าว
ถึงกรณีที่พระสงฆ์เข้ามาพิจารณาคดีเรียกว่า "เจ้าไทยลงกวาง".

เป็นไปอย่างถูกต้องทั้งทางกฎหมายบ้านเมืองหรือทางโลก และถูกต้องยุติธรรมตามทาง
ธรรมหรือทางศาสนาด้วย เมื่อการพิจารณาตัดสินของข้าราชการขุนนางไม่เป็นที่พอใจ
ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ผู้นั้นก็อาจจะยื่นอุทธรณ์ต่อกษัตริย์หรือเจ้าเมือง เพื่อให้พิจารณาอีก
ครั้งหนึ่งได้ ข้าราชการขุนนางจะพิจารณาลงโทษ ปรับไหม ตามที่กฎหมายกำหนดไว้เท่า
นั้น ซึ่งจะได้ศึกษาถึงขบวนการยุติธรรมในสังคมเชียงใหม่โดยละเอียดในตอนต่อไป

หน้าที่ในคานการดูแลทุกข์สุขของราษฎร ข้าราชการมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของ
ราษฎรในเขตที่ตนได้รับมอบหมายให้ปกครอง โดยข้าราชการจะต้องร่วมกับประชาชนป้องกัน
กันและปราบปรามโจรผู้ร้าย และมีหน้าที่ตักเตือนประชาชนในกิจการต่าง ๆ โดยเฉพาะ
เรื่องความปลอดภัยร่วมกัน ตลอดจนกิจการของบ้านเมืองอื่น ๆ ด้วย เป็นต้นว่า
การเรียกเกณฑ์แรงงานจากประชาชน ในคานการปราบปรามและป้องกันโจรผู้ร้ายนั้น
ข้าราชการตั้งแต่นายบ่ คือ นายบ้าน หรือกวนบ้าน จะต้องแนะนำตักเตือนให้ประชา
ชนแห้วกลางหญ้าปารกในเขตบ้านของตน เพื่อป้องกันมิให้ผู้ร้ายมาหลบซ่อนได้ ถ้ามีผู้ร้าย
หลบซ่อนอยู่ในบริเวณบ้านของผู้ใด เพราะหญ้ารกและนายบ้านไม่ตักเตือนลูกบ้านให้แห้ว
กลาง ให้ปรับนายบ้านแต่เพียงผู้เดียว ของที่หายไปชาวบ้านจะต้องช่วยชดเชยให้ผู้เสียหาย
ถ้าเจ้าของขาดเจ็บให้เสียค่าทำขวัญ ๒ เบี้ย โดยให้ปรับนายบ้านแต่เพียงผู้เดียว เป็นเงิน
๑๐๐ และถ้าเจ้าของบ้านนั้นถูกโจรฆ่าตาย ให้ปรับโทษ ๒ เท่า และไม่ให้ทำหน้าที่
เป็นกวนบ้านอีกต่อไป^{๗๔} การกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบเช่นนี้ ทำให้ข้าราชการ
ขุนนางต่าง ๆ ต้องปฏิบัติหน้าที่กันอย่างขยันขันแข็ง ไม่ละเลยหรือละทิ้งงานในหน้าที่อันจะ
เป็นผลเสียหายแก่สังคมใด ยิ่งกว่านั้นกฎหมายยังได้กำหนดมิให้ข้าราชการเบียดเบียน
ประชาชนให้ได้รับความเดือดร้อน หรือใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงประชาชน ดังได้พบข้อความ
ในกฎหมายอวทาน ว่า "...อาชญาท้าวพระยาอันจักปลงไว้หื้อเราไคร้รักษาบ้านเมือง

^{๗๔} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กั ๒, หน้า ๓๖.

อย่าลืมเปลี่ยนหนาม ห้อจาวบ้านจาวเมืองเป็นสุขตาย..."^{๗๕} หรือในกฎหมายธรรม-
ศาสตร์และราชศาสตร์ระบุว่า "...เป็นจาว เป็นนาย เป็นขุนกินบ้านกินเมืองโลกดี
อย่าบีบเบียนไพร่ไท..."^{๗๖} เป็นต้น

หน้าที่เรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่ ข้าราชการจะเป็นผู้ทำหน้าที่เรียกเกณฑ์
แรงงานจากไพร่เมืองให้มาทำงานให้กับทางราชการตามที่ได้รับมอบหมาย เช่น เรียก-
เกณฑ์แรงงานตามปกติ โดยให้ไพร่มีหน้าที่ผลิตเปลี่ยนมาทำงานให้บ้านเมือง เดือนละ
๑๕ วัน หรือปีละ ๒ เดือน^{๗๗} เป็นต้น หรือข้าราชการมีหน้าที่ตักเตือนให้ประชาชนช่วย
กันซ่อมเหมืองฝาย ซुकเหมือง ตลอดจนทำนาคาย ข้าราชการมีหน้าที่ตักเตือนเรียกเกณฑ์
แรงงานได้ เรียกว่า "พอเวียก"^{๗๘} ดังมีคำกล่าวในคำสอนพระยามังรายว่า
"...ผู้ใดใดเป็นแกลบ้าน (นายบ้าน) คนสอน ทานปกเตือน
(ตักเตือน) ทุกหลังเรือนน้อยใหญ่ แกลไพร่บ้านนาไท ห้อเขา
คากการเวียก (เตรียมการงาน) ร้องเรียกพร้อมกัน ปองไต่
ตามคลองจาวีต..."^{๗๙}

^{๗๕} "อวทาน." ถ้ายทอดเรียบเรียงโดย นายมณี พยอมยงค์ เป็นส่วนหนึ่งของ
รายงานวิจัยการถ่ายทอดเอกสารคัมภีร์โบราณ โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
หน้า ๘๐.

^{๗๖} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

^{๗๗} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕. ไม่พบกฎหมายฉบับอื่นระบุ
ถึงระยะเวลาการเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่.

^{๗๘} "พอเวียก" หมายถึงคนเกณฑ์แรงงานหรือคนป่าวประกาศให้ไพร่ทำงาน
(เวียก - ทำงาน) ปรากฏในสมัยพระเจ้าติโลกราช.

^{๗๙} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑๕.

"...ถึงยามนาฆ่าไขว่ ควรป่าว (ประกาศ) ไพรีชุกเหมือง
 สือชาวเมือง (สือชาวแกชาวเมือง) ชูแหง หือเซาแดงสร้าง
 (กระทำการ)...ผู้ใดใดเป็นนายเอาแก หือคักแพรววันคา
 (ไม่ทราบความหมาย) ควรคีสอกการนา (บอกกิจการทำนา)
 และไร ร่องชาไพรมหา เติมสภาชูแหง หือเป็นคังอาชญา
 แต่งปลงปับ..."^{๘๐}

นอกจากนี้ยังพบว่าข้าราชการได้รับมอบอำนาจให้ลงโทษหรือจับกุมผู้ที่ไม่มาทำ
 งานตามบ้านเมืองเรียกโซโค ถ้าผู้ใดไม่มาทำงานจะถูกจับกุมตัวไว้ตามที่กฎหมายกำหนด
 ดังปรากฏในกฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า เจ้าเวียงบอกให้ไปทำงาน ๓ ครั้ง
 ไม่ไป ให้ลงโทษโซโคตามสมควร ดังปรากฏข้อความว่า

"...ณิวาราชการบ้านเมืองนี้ เจ้าเวียงบอกเต็ง (เจ้าเวียง
 ไปบอกกล่าวถึง) ๓ ทีบไป ควรค้ำหือค้ำ ควรค้ำหือค้ำ
 ควรผูกหือผูก เถึงเวียงแล้วแกออก อยาเอาเบี้ยเอาเงิน
 ..."^{๘๑}

ดังนั้น ข้าราชการขุนนางตั้งแต่ระดับนายบ้านขึ้นไปมีหน้าที่เรียกเกณฑ์แรงงาน
 ของไพร่ตามที่ทางราชการต้องการ และมีอำนาจในการจัดการกับผู้ขัดขืนไม่ยอมมาทำ
 งานด้วย

ในยามสงครามข้าราชการขุนนางมีหน้าที่เป็นทหารออกรบร่วมกับกษัตริย์ อาสา
 เจ้านายในการปราบปรามข้าศึกศัตรู ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายว่า เมื่อยามศึกมา

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๘๑} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

โหอาสาเจ้านาย ให้มีจิตใจกล้าหาญอย่าท้อแท้จนแอ อย่าหลบหนีข้าศึกสงคราม ผู้ใด
หนีข้าศึกท่านจะฆ่าเสีย ดังขอความว่า

"...คันทว่าเป็นเสนาผู้ใหญ่ ท่านใส่ไว้ทางหูทางตา...
ข้าศึกมาเมื่อใดหื้อโคสละชีวิตเสียแล้ว เอาการทางเจ้า^{๘๒}
แห่งตนจึงจักดีแล... เมื่อไปรบศึกนั้น ก็หื้อขันใจแท้ (กลั่นใจ)
อย่าได้ขี้ครานหยานการ ลักพายคิน (ลักหนีคินมา) ท่านจักฆ่า
เสียบคี่แล..."^{๘๓}

ได้พบกฎหมายที่กำหนดให้โทษของทหารที่หนีศึกสงครามด้วย ดังนั้น การอาสา
ออกรบยามศึกสงครามจึงเป็นหน้าที่ของข้าราชการขุนนางทุกคนรวมทั้งไพร่เมืองด้วย
อนึ่ง ในยามสงบ ข้าราชการก็อาจจะมีหน้าที่เตรียมอาวุธยุทโธปกรณ์เพื่อใช้ในการ
รบ ดังพบข้อความในเรื่อง "ธรรมศาสตร์โลก" ใน "คำสอนพระยามังราย" ว่า

"...ผู้ใดได้เป็นเสนาหลวงผู้ใหญ่ ท่านใส่ไว้ทางหูทางตา...
ที่ ๑ หื้อจักแจจงข้าไพร่ผู้ใหญ่ผู้น้อยพานมี ยังเครื่องอาวุธคี่คี่ค่าง
(ตระเตรียม) ห้อมีหูไว้ค่างคิงคน (ให้มีไว้ทุกหนทุกแห่งครบ
ตัวคน)..."^{๘๔}

ดังนั้น อาจจะถูกกล่าวได้ว่า ข้าราชการขุนนางทั้งหลายมีหน้าที่ช่วยเหลือราชการ
แผ่นดินตามที่ได้รับมอบหมาย ตามฐานะ ยศ และตำแหน่ง แยกต่างกันไปตามความรู้
ความสามารถและความดีความชอบของตน

^{๘๒} ค่างเจ้า หมายถึง แทนเจ้า.

^{๘๓} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๖ และหน้า ๒๔.

^{๘๔} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๒๔.

คุณสมบัติของขาราชการขุนนาง

นอกจากจะมีกฎหมายกำหนดขอบเขตอำนาจและหน้าที่ของขาราชการแล้ว ขาราชการยังต้องประกอบด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ ปรากฏข้อความในเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึงลักษณะขาราชการที่ดี และขาราชการที่เลวไว้อย่างละเอียดว่า ขุนนางในโลกนี้มี ๒ ประเภท ใดแก่ ขุนนางที่ดีมีคุณธรรมต่าง ๆ ประกอบด้วยความเมตตากรุณาต่อประชาชน ไม่เบียดเบียน กดขี่ข่มเหงประชาชน ประกอบด้วยธรรมะ เช่น สังคหวัตถุ ๔ อปริยหานิยธรรม ฯลฯ เรียกว่า ขุนธรรม ส่วนขุนนางอีกประเภทหนึ่งนั้น เรียกว่า ขุนมาร เป็นขาราชการที่มีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับขุนธรรม กล่าวคือชอบกดขี่ข่มเหงเบียดเบียนประชาชน ทำให้ประชาชนเดือดร้อน ไม่ควรแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ เพราะจะทำให้บ้านเมืองและประชาชนเสียหายได้ ขุนมารเปรียบเสมือนคนไม่มีพิษเกิดขึ้นกลางเมือง เปรียบเสมือนโจรในสังคม หรือเป็นเสมือนมอดที่กัดกินบ้านเมืองให้พินาศ เป็นต้น เอกสารที่กล่าวถึงลักษณะขุนนางที่ดี และที่เลวไว้มีดังนี้

โคลงวิชิตรสอนโลกโลกกล่าวถึงขุนธรรมไว้ว่า เป็นขุนใหม่ใจหนักแน่น ไม่ควรมีอคติ จึงจะไค้ชื่อว่าขุนธรรมหรือขุนที่ดี ดังคำโคลงว่า

เป็นขุนหรือตั้งมันอยู่	หนักหนา
เวนคดีโทษา	อย่าเฟื่อง
เอาใจเป็นคิ่งสุทธา (พสุทธา)	เสมอยิ่ง ยศเหย
เขาเลาจารย์เรื่อง	ว่าเจ้าขุนธรรม ^{๔๕}

กฎหมายมังรายศาสตร์ โลกกล่าวถึงลักษณะขุนธรรมและขุนมาร ไว้ดังนี้

"...ขุนในโลกนี้มี ๒ ประเภท คือขุนธรรมและขุนมาร
ขุนธรรมมีลักษณะดังนี้ ขุนผู้ใดประกอบด้วยสังคหวัตถุ ๔

^{๔๕} "โคลงวิชิตรสอนโลก.", หน้า ๔.

ประการ คือเมตตากรรณาไพร่ไท ไมบายไหมไพร่ ไมราว
 ทบตีผูกมัดไพร่ไท ผู้เป็นขุนเขนคือขุนธรรม ขุนผู้ใดไม่
 ประกอบควยสังคหวัดดู ๔ ประการ คือไมเมตตากรรณา
 ไพร่ไท ยอมบายไหมไพร่ไท ใสช้อคามัดเชือกแลวรั้งแก
 ขมซีเอาขาวของ มังคับลกหลานไพร่ไปเป็นเมีย หรือขม
 ซินเมียไพร่ ขุนเขนชอวา ขุนมาร อยู่ที่ไหนไพร่เมือง
 นิบหายที่นั่น คนเขนไม่ควรให้เป็นใหญ่ มันเป็นคนงวน
 คนพิษในกลางเมือง ถ้ามันหนอล่ากจะเป็นพิษร้ายแกเมือง
 ขุนผู้อาสาทางหูทางตาท้าวพระยาควรทำตามแบบขุนธรรม
 แล..."^{๘๖}

กฎหมายมังรายศาสตร์อวทาน ๒๕ ไคกล่าวถึงลักษณะขุนนางไว้ ๒ จำพวกเช่น
 กัน คือ ขุนนางที่ไม่คั่นนั เปரியไคกับโจรในสังคม ดังมีช้อความวา

"...อันหนึ่ง เจ้าขุนยังมี ๒ จำพวก จำพวกหนึ่ง ขุนประกอบ
 ชอบทำคิ อันหนึ่ง ขุนเทียนยอมเลียงชาญรายไว ยอมไปราว
 บับเบียนทานผู้มีโทษหรือนิบหาย ไปผูกทานคิทาน เมื่อโทษมันมี
 หนัมาฟ้งเจ้าคน เจ้าพอง (เจ้าชวยไว) ไวบวารายคังอัน
 และมีแต่ในคำอันนั้นไคบคกแล เจ้าขุนผู้เป็นคังนี้เป็ประคจ
 คังตัวโจร เกิดมีในโลกนี้ และผู้มีปัญญาควรรำฟ้งหรือแจงเท
 เทอะ..."^{๘๗}

^{๘๖} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๘.

^{๘๗} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", ไบลานหน้าที ๒๘.

ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย กล่าวถึงลักษณะขุนธรรมและขุนमारไว้
ว่า ขุนमारนั้นยอมนำความเสื่อมนำให้ พระยาควรเลี้ยงขุนธรรม ดังมีข้อความว่า

"...อัน ๑ ขุนมี ๒ ประการ อัน ๑ ขุนธรรม อัน ๑ ขุนमार
เหตุขุนธรรมเพ็ญครั้งนี้ มีใจซุณา (กรุณา) บมกบ่าปไหมไพร
แล ขุนमारนั้นมีสันนี้ มกบ่าปไหมบุดี บับเบียน คุรบชิง (แยง-
ชิง) เอาของท่านลูเมีย ลูรางหลานทาน^{๘๘} โรนา สวนเรือก
ทานแล ไคชอวาขุนमारแล อยู่ไคฉิบหายที่นั่นแล ทาวพระยา
จักเอาตางหูกาเป็งเอา (ควร) ขุนธรรมนั้นเทอะ..."^{๘๙}

กฎหมายโคสาราษฎร์กล่าวว่า ขุนนางมี ๒ ประเภท เช่นเดียวกัน คือ ขุนमार
และขุนธรรม ดังมีความว่า

"...ในโลกลนี้มีขุน ๒ ประการ มีเมตตากกรุณาไพโรไท้ทั้งหลาย
ดังนี้ชื่อว่า ขุนธรรมศาสตร์ ขุนผู้ไคไมประกอบควยสังคายนัตถุ
(สังคหัตถุ) ๑๐ ประการ ไม่มีเมตตากกรุณาไคตนเอง ชื่อว่า
ขุนमार..."^{๙๐}

คำสอนพระยามังราย กล่าวถึงข้าราชการขุนนางที่ไม่คว่า พระยาไม่ควรเลี้ยง
ไว้ เปรียบเสมือนผีปอบหรือมอดกินเมือง ดังมีความว่า

"...อย่าเลี้ยงมอดชบเมืองนั้น คือว่า อย่าไคเลี้ยงเสนาอำมาตย์
บาวแกวผู้รราย มกชบเหงเต็กเต็ง (บังคับ) อาธรรม โลกวาง
พนประมาณ (มาก) บ่าปไหมใส่โทษ หือชวบ้านชวาเมืองทั้ง

^{๘๘} ลูเมีย ลูรางหลานทาน หมายถึง ลูกเมียลูกหลานทาน.

^{๘๙} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๘.

^{๙๐} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กที่ ๑, หน้า ๓๑.

หลายลำบากมากนัก ก็อย่าห่อใจได้เลยงคนฝูงเป็นมีกะมีปอบไว้ใน
บ้านเมืองบัดนี้แล..."^{๕๑}

"โลกหานี้" ในคำสอนพระยามังราย ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของข้าราชการที่ดี
ว่า จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ สีเสโสอุ สี หมายถึง สบปี หรือศาสตร์
มีวิชาความรู้ สี หมายถึง สีโก มีความเฉลียวฉลาดในการทำ การพูด โส หมายถึง
ถึง โสโร มีจิตใจกล้าหาญไม่เกรงกลัวสิ่งใด อุ หมายถึง อุสุสาโห มีอุทิศหาแต่
สร้างกระทำการบ้านเมืองต่าง ๆ^{๕๒}

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวว่า ขา-
ราชการที่คั้นั้น ควรมีความรู้คดีโลกคดีธรรม ประเพณีธรรม อปปริยานิยธรรม ช่วย
บรรเทาความทุกข์ร้อนของประชาชน และตัดสินคดีต่าง ๆ อย่างยุติธรรม ดังความว่า
"...เสนาผู้ใดรู้คดีโลกคดีธรรม ประเพณีธรรม อปปริยานิยธรรม และดับความรอนของ
ราษฎร และตัดสินความตามชอบ ไม่รับสินจ้างสินบน เสนาผู้นั้น..."^{๕๓}

คุณสมบัติของข้าราชการดังกล่าว ช่วยให้การดำเนินงานของข้าราชการในสังคม
เชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้น เป็นไปด้วยดีมีระเบียบเรียบร้อย ขา-
ราชการจะต้องมีคุณธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ข้างต้น นับเป็นการกำหนดและช่วยส่งเสริมขา-
ราชการให้เป็นคนดี เพราะถ้าข้าราชการไม่ดีหรือเป็นขมมาร พระยากจะไม่ได้ใจและ
จะถูกลงโทษด้วย ขอความจากกฎหมายดังกล่าวช่วยให้ข้าราชการปฏิบัติและทำตัวให้ถูก
ตรงตามหน้าที่ของตนในสังคม อันจะเป็นผลดีต่อการปกครองบ้านเมืองและสังคมด้วย

^{๕๑} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๕๓} ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑, พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, หน้า ๑๕.

การบำเหน็จความชอบและการลงโทษข้าราชการ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กษัตริย์และเจ้าเมืองเป็นผู้ปูนบำเหน็จรางวัล ยศฐา-
บรรดาศักดิ์ ข้าราชการของเงินทองแก่ข้าราชการขุนนาง ที่ทำความดีความชอบ^{๕๔} ในขณะที่
เดียวกันข้าราชการขุนนางทำความผิดหรือละเมิดกฎหมาย หรือให้อ่านาจเกินขอบเขต
ที่กฎหมายกำหนดไว้ ทางบ้านเมืองถือว่าข้าราชการขุนนางนั้นมีความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย
และรู้ผิดชอบต่าง ๆ ดีกว่าประชาชนทั่วไป เมื่อข้าราชการทำผิด บ้านเมืองจะกำหนด
โทษไว้หนักกว่าประชาชน โดยกำหนดการปรับไหมไว้ต่างกันตามยศ ตำแหน่ง ถ้ามียศสูง
ตำแหน่งสูงก็จะถูกลงโทษหนักกว่าผู้มียศต่ำตำแหน่งต่ำ อันจะเป็นการป้องกันมิให้ข้าราชการ
การทำความผิด ตัวอย่างเช่น กรณีละเมิดเมียทาน ให้ปรับตามฐานะยศหรือตำแหน่ง
ดังนี้

ราชา ทำมีจิตจากรับเมียทาน ลงโทษปรับไหม	๑๖๐๐
เจ้าหัวแสน ท้าวพระยา เจ้าหัวหมื่น	๑๒๐๐
เจ้าพัน	๗๐๐
ผู้ทักไซ้ (ไพร่)	๒๐๐ ^{๕๕}

หรือ

ราชตระกูล เสนาอำมาตย์ เจ้าเมือง	มักเมียทานใหม่	๓,๓๐๐	เงิน
เจ้าหมื่นกินเมือง	มักเมียทานใหม่	๒,๒๐๐	เงิน
นายซาง	มักเมียทานใหม่	๑,๐๐๐	เงิน
นายมา	มักเมียทานใหม่	๕๕๐	เงิน

^{๕๔} โปรดดูรายละเอียดในเรื่อง "อำนาจของกษัตริย์.", หน้า ๑๒๓.

^{๕๕} "กฎหมายโคศารามณ์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๑๘ - ๑๙. ไม่ได้ระบุมาตรา
เงินไว้.

นายคีนกัณนา (ได้รับพระราชทานที่นาหรือคานา) มักเมียทานใหม่ ๓๓๐ เงิน
 นายคีนไมกัณนา มักเมียทานใหม่ ๒๒๐ เงิน
 ชา (ทาส) มักเมียไทใหม่ ๕๒ เงิน^{๕๖}

นอกจากโทษปรับไหมข้าราชการที่ทำผิดตามยศตำแหน่งต่าง ๆ แล้ว ยังมีการ
 ลงโทษสถานอื่นอีกคือ ลดยศและตำแหน่งลงจากเดิม เช่น ลดยศจากเจ้าหมื่น ลงเป็น
 เจ้าพัน^{๕๗} เป็นต้น การลงโทษอีกประเภทหนึ่งที่มีมานานสาสนใจก็คือ การลงโทษข้าราชการ
 ที่ไม่ทำงานหรือไม่ทำความเจริญให้กับตนเองและบ้านเมืองเลย และเป็นคนไม่เฉลียว
 ฉลาด กษัตริย์จะให้ข้าราชการผู้นั้นออกจากตำแหน่งและถอดยศที่แต่งตั้งเสีย ใ้ไปเลี้ยง
 ชีพตามฐานะและสติปัญญาของเขา แม้ว่าเขาจะไม่ทำผิดกฎหมายบ้านเมืองเลยก็ตาม
 แต่ก็ไม่ทำความเจริญแต่อย่างใดก็ถือเป็นความบกพร่องอย่างหนึ่งของข้าราชการ เป็น
 การลงโทษที่หนักสถานหนึ่งของข้าราชการ ดังปรากฏในคัมภีร์ข้อเสทาโมจนะ ความว่า

"...ผู้ใดหาณะหยา (ปัญญา) คำรู้คำหลวก (ความเฉลียวฉลาด)
 บิด ไฉน ท้าวพระยาใดเลี้ยงหื้อเป็นขุนมลนายผู้ใหญ่ มีนบกระ-
 ทำผิดสักอันแล เท้าวาณลบุญคุณอันมันจักหื้อจำเวญแกตนมมีบมาก
 ๕๘ กควรถอดเสีย เท้าวออย่าหื้อมุกเช่น^{๕๘} พอหื้อเลี้ยงคนตามควร
 ๕๙ กชอบแล..."^{๕๙}

^{๕๖} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๒๓.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๑.

^{๕๗} "เสทาโมจนะ.", หน้า ๑๐.

^{๕๘} มุกเช่น เช่น หรือคะเงิน - จนเกินไปนัก มุกจึงน่าจะหมายถึงคัมแค่น
 ชักสน ตกคำ คำคอดย (คำอธิบายของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร).

^{๕๙} "เสทาโมจนะ.", หน้า ๗. ปรากฏในคัมภีร์เรื่องนี้เพียงฉบับเดียว.

ดังนั้น จะเห็นว่าทางบ้านเมืองโคเปนเฮเก้นจรรยาวัธเมื่อปฏิบัติราชการดี และ
 ลงโทษเมื่อข้าราชการทำความผิด หรือใช้อำนาจเกินขอบเขตของตน ทำให้ประชาชน
 เกิดครอน ข้าราชการจึงต้องใช้อำนาจหน้าที่ตามกรอบที่กฎหมายกำหนดไว้

การควบคุมและการบริหารงานข้าราชการ

กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีอำนาจควบคุมการทำงานของข้าราชการหรือขุนนางโดย
 ตรง กษัตริย์ได้ออกกฎหมายกำหนดขอบเขต อำนาจหน้าที่และการทำงานของข^วราชการ
 ไว้โดยละเอียด เพื่อป้องกันมิให้ข้าราชการใช้อำนาจเกินขอบเขต อันจะเป็นสาเหตุให้
 บ้านเมืองเสียหายและประชาชนเกิดครอน ความการบริหารงานของข้าราชการนั้น
 จากข้อความที่ปรากฏในกฎหมายและตำนานต่าง ๆ อาจสันนิษฐานได้ว่า การทำงานและ
 การควบคุมข้าราชการนั้น คงจะควบคุมและปกครองกันเป็นลำดับชั้น คือให้ทุกคนในบ้าน
 เมืองมีหัวหน้าเป็นผู้ปกครองดูแล และปกครองกันไปเป็นลำดับตั้งแต่ไพร่เมืองจนถึงพระยา
 หรือกษัตริย์ สันนิษฐานว่าการปกครองข้าราชการแบ่งออกเป็นสองประเภท ตามประเภท
 ของข้าราชการ คือข้าราชการทหาร และข้าราชการพลเรือน สำหรับข้าราชการทหาร
 นั้น มีหน้าที่ควบคุมกำลังคนและทำการรบหรือสงคราม สันนิษฐานว่ามีมีการปกครองกันเป็น
 ลำดับชั้นดังนี้

ไพร่ ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายสิบ ๑ คน โดยมีข่มขวานเป็นผู้
 ประสานงานกับไพร่

นายสิบ ๒ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายชาว (นายยี่สิบ) ๑ คน

นายสิบ ๕ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายหาสิบ ๑ คน มีปากชายขวา
 ๒ คนเป็นผู้ช่วย

นายหาสิบ ๒ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของนายร้อย ๑ คน

นายร้อย ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนพันหรือเจ้าพัน ๑ คน

ขุนพัน ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนหมื่นหรือเจ้าหมื่น ๑ คน

เจ้าหมื่น ๑๐ คน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของเจ้าแสน ๑ คน

เจ้าแสน ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของพระยาหรือกษัตริย์ซึ่งมีอำนาจสูงสุด^{๑๐๐}
 ลักษณะการปกครองราชการและไพร่เป็นลำดับขั้นนั้นจะเห็นได้ว่า ราชการ
 ระดับสูงโดยเฉพาะเจ้าหมื่น เจ้าแสน จะมีอำนาจมาก เพราะราชการระดับนี้มีอำ-
 นาจควบคุมกำลังคนจำนวนมาก (เจ้าแสน มีอำนาจปกครองไพร่ถึงแสนคน) แต่ใน
 ทางปฏิบัติสันนิษฐานว่า จากสภาพภูมิศาสตร์ในลานนาไทยรวมทั้งเมืองเชียงใหม่ มีลักษณะ
 เป็นเมืองในหุบเขาซึ่งมีอาณาบริเวณไม่กว้างนัก และแต่ละเมืองมีกษัตริย์หรือเจ้าเมือง
 ปกครองอยู่ กษัตริย์สามารถปกครองราชการและไพร่เมืองได้อย่างใกล้ชิด ยกเว้น
 เมืองที่มีอาณาเขตกว้างขวางและกษัตริย์ไม่มีความสามารถในการปกครองราชการจึง
 อาจมีโอกาสรื้ออำนาจโดยพลการได้ง่าย

ราชการฝ่ายพลเรือนนั้น มีหน้าที่ช่วยเหลือกษัตริย์หรือเจ้าเมืองในการปก-
 ครองด้านต่าง ๆ ในยามปรกติ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า ราชการฝ่ายพลเรือนมีการ
 ควบคุมและปกครองกันอย่างไร แต่สันนิษฐานว่า กษัตริย์จะแต่งตั้งราชการให้ดำรง
 ตำแหน่งและมีหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยให้หัวหน้าหน่วยงานนั้นเป็นผู้ปกครองผู้อยู่ใต้บังคับ-
 บัญชาของตน เช่น ตำแหน่งสั่งเมือง สมัยพระเจ้าติโลกราช ประกอบด้วยหมื่นเกิ้งตัน-
 เชียงหนึ่ง หมื่นคำพราหญาแหทองหนึ่ง หมื่นยาวหนึ่ง และพอเวียกหนึ่ง^{๑๐๑} (คนเกณฑ์

^{๑๐๐} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดหมื่นเงินกอง, หน้า ๒.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๒.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๔๒ และ ๕๒.

"คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๖.

"มังรายศาสตร์และอวทาน ๒๕.", หน้า ๕ และหน้า ๖๔.

^{๑๐๑} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๒.

แรงงานไพร) รวม ๔ คน สันนิษฐานว่าในจำนวนทั้งสี่คนนี้ หมิ่นแก๊งค์นเซียงอาจจะเป็นหัวหน้าหรือผู้บังคับบัญชาสิ่งเมืองก็ได้ ข้าราชการเหล่านี้อาจจะปกครองลบลั่นกันไป ตามตำแหน่งและยศของแต่ละคน และขึ้นตรงกับกษัตริย์ก็ได้ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการควบคุมและปกครองข้าราชการฝ่ายพลเรือน

ในระดับหมู่บ้านนั้น นายบ้าน หรือกวนบ้าน เป็นผู้ดูแลกิจการต่าง ๆ ในหมู่บ้านของตน นายบ้านคงจะเป็นผู้ปกครองระดับต่ำสุด และมีหน้าที่หลายอย่าง นับตั้งแต่ตัดก่เดือนลูกบ้านในการทำงานในราชการ ป้องกันโจรผู้ร้ายร่วมกับลูกบ้าน และพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ที่เป็นคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ฯลฯ เห็นระดับหมู่บ้านขึ้นไป นายบ้านอาจจะขึ้นกับขุนหรือเจ้าขุน เจ้าพัน ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด อย่างไรก็ตามข้าราชการทุกฝ่ายทั้งทหารและพลเรือน จะต้องปฏิบัติงานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากกษัตริย์หรือเจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้ปกครองและมีอำนาจสูงสุดในบ้านเมือง เพื่อให้การปฏิบัติงานของข้าราชการขุนนางเป็นไปอย่างถูกต้อง เป็นธรรม ไม่เป็นการกดขี่ข่มเหงเบียดเบียนประชาชน และไม่ให้อาณาจักรใ้อำนาจเกินขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้ กษัตริย์และเจ้าเมืองในฐานะผู้มีอำนาจสูงสุด และเป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการโดยตรง จึงได้ออกกฎหมายจำกัดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของข้าราชการไว้ดังนี้

การพิจารณาพิพากษาคดีต่าง ๆ ขุนนางที่ทำหน้าที่นี้จะต้องพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ อย่างรอบคอบและยุติธรรม ห้ามมิให้ใ้อำนาจตัดสินลงโทษประหารชีวิตผู้ทำผิดโดยง่ายหรือโดยมิได้ไตร่ตรองพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนก่อน ถ้าข้าราชการผู้ใดพิจารณาลงโทษประหารชีวิตโดยง่าย กฎหมายกำหนดให้ลงโทษปรับไหมขุนหรือข้าราชการผู้นั้นเป็นการป้องกันการตัดสินคดีต่าง ๆ โดยไม่พิจารณาให้รอบคอบ หรือป้องกันการใ้อำนาจเกินควร อันจะทำให้ประชาชนเดือดร้อนได้ ดังปรากฏข้อความในกฎหมายต่าง ๆ คือ

กฎหมายลานนา ระบุว่า ลงโทษประหารชีวิตโดยไม่พิจารณาให้รอบคอบให้ปรับขุนผู้นั้น ดังมีข้อความว่า "...เมืองนอกเมืองหนอย คนผู้ใดบมีโทษควรตายแล

ขุนเมืองนอกมาเสียด้วยง่ายแท้ หื้อใส่สินไหมคาคอ (คาคั่ว) ๔๔๐ แก่ขุนผู้นั้นเทอะ... "๑๐๒

กฎหมายโคสาราษฎร์ ระบุว่า ขุนไม่พิจารณาแต่ให้ประหารชีวิต ให้ปรับไหมขุนผู้นั้น และขุนผู้มักผู้กระทำผิด แต่ไม่นำขึ้นพิจารณาในศาล กลับให้มาเสีย ให้ปรับไหมขุนและผู้นั้น ถึงความว่า

"...เจ้าขุนผู้ใดไม่พิจารณาลงโทษตามความผิด แต่ให้มาเสีย เช่นนี้ให้ใส่สินไหมแก่ผู้มาเกิด..." ๑๐๓

"...ขุนหัวเมืองชั้นนอก จับคนผู้หนึ่งมัดไว้เพราะมันมีโทษควรชำระจริง แต่ขุนผู้นั้นไม่นำขึ้นพิจารณา ได้มาเสียเองที่เมืองของเขา เช่นนี้ ต้องรับโทษเสียคาคอแก่ผู้ตาย ส่วนผู้ร่วมงานก็เสียคาคอทุกคน..." ๑๐๔

ห้ามข้าราชการใช้อำนาจของตนผู้มักประชาชนโดยไม่สมเหตุผล หรือโดยที่เขาไม่มีความผิด ซึ่งเป็นการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของประชาชน ข้าราชการขุนนางผู้ใดละเมิดกฎหมายขอนี้มีความผิด โทษปรับไหม ถึงปรากฏความในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่า

"...ผู้ใดผู้มักท่านโดยไม่สมควร (ผู้ทวนผิด) ให้ไหมค่าเส้นเชือก ๑๑๐ เงิน... ถ้าคนที่เขาผู้มักนั้นมีความผิดจริง แต่ไม่ถึงขั้นจะผู้มัก ให้ไหมครึ่งของอัตราที่กล่าวแล้ว..." ๑๐๕

๑๐๒ "กฎหมายลานนา.", หน้า ๖.

๑๐๓ "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๒๕ และผู้ที่ ๓, หน้า ๑.

๑๐๔ เรื่องเดียวกัน, ผู้ที่ ๓, หน้า ๑.

๑๐๕ "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๔๔.

กฎหมายโคสภาราษฎร์ กล่าวถึงการผูกมัดผู้ไม่ผิด และการแอบอ้างเอาอาชญา
พระยาไปลงโทษผู้อื่นที่มีความผิด ดังความว่า

"...อนึ่ง โพรไม่ผิดให้มัดไว้ก็ดี ให้ปรับไหมก็ดี ให้สานแพให้
ก็ดี ให้คืนค่าปรับแล้วทำขวัญโพรเป็นเงินหกเบี้ย ผู้ใดแอบอ้าง
เอาอาชญาท้าวพระยาไปลงโทษเขียนผู้อื่นก็ดี รับกินสินบนผู้อื่นถ้อย
ความก็ดี ให้รับโทษจำคุก ๗ วัน..."^{๑๐๖}

ห้ามข้าราชการขุนนางใช้อำนาจของตนเก็บเอาข้าวของในสวนของไพร่หรือ
ประชาชนโดยพลการ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนให้เสียค่าปรับไหมให้แก่เจ้าของสวน ดังปรากฏข้อ-
ความในกฎหมายโคสภาราษฎร์และธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า "...ขุนผู้ใดเข้าไปใน
สวนคนอื่น เก็บเอาลูกหมากรากไม้โดยพลการก็ดี ใช้อำนาจของตนสอยเอาลูกส้มลูกหวาน
ของท่าน เช่นนี้ ให้ปรับไหม ๕ บาท..."^{๑๐๗} และ "...เจ้าขุนไปใช้อาชญาเก็บข้าว
ของในสวนไพร่ โหม ๕๐..."^{๑๐๘}

ห้ามข้าราชการขุนนางใช้อำนาจของตน บังคับซื้อหรือขายสิ่งของแก่ประชาชนใน
ราคาถูก ให้ซื้อขายตามราคาบ้านเมือง ขุนนางผู้ใดละเมิดมีความผิดให้ปรับไหม ดัง
ปรากฏความในกฎหมายพระเจ้าน่าน และกฎหมายโคสภาราษฎร์ความว่า

"...อัน ๑ ควยเจ้านาย ท้าวขุน โพรไท ทั้งหลาย ไปซื้อกับ
ควยกันในประเทศบ้านเมืองแห่งเรา ชื่อว่า ชาว เป็นตน

^{๑๐๖} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผูกที่ ๒, หน้า ๑๐.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๘} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘.

"...เจ้าขุนผู้ใดเพ็งใจ (เพ็งใจ) ลูกสาวทานแล บพานบจา
แล (ไมเจรจา) ชมเหงเค็งเอาพอแมสาวเหลือใจ (พอแม
สาวไมพอใจ) ควรใส่ขันตี (ไหม) ๒๒๐ แล ลูกสาวทานหื้อ
คินแกพอแมสาวเทอะ..."^{๑๑๒}

กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ ระบุว่า ขุนมังคับเอาลูกสาวทาน ไหม
๒๐ เงิน คังมีข้อความว่า "...เจ้าขุนไปชอบลูกสาวทาน ทานไมให้ ดูหญิงไมยินยอม
หากขุนจับไป ให้ไหมขุนผู้นั้น ๒๐ เงิน..."^{๑๑๓}

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวว่เจ้านาย
ท้าวพระยาไมควรใช้อ่านาจมังคับเอาลูกสาวทาน ความว่

"...หญิงใดมีรูปร่างงดงาม เจ้านายท้าวพระยาชอบ พอใจ
อยากได้ แต่หญิงนั้นไมสมัคร ก็อย่าชมเหงเอาควยอ่านาจ
ไมควรเลย เจ้านายท้าวพระยาด้องตั้งชื่อว่า อปริหานิยธรรม
ที่ ๕..."^{๑๑๔}

โคลงวิชรสอนโลก เขียนไว้ว่า

๑๔ เป็นขุนอย่าโลกควย
ลูกทานงามพอดา
ยูยงโทษอานา (อานา)
เขาหลักหนัไชวไชว

คักหา
ใครได้
ตกแดง เอาเหย
แวงเวนแสนวา (แวงเวน - หลีกเวน)^{๑๑๕}

^{๑๑๒} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๖.

^{๑๑๓} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘.

^{๑๑๔} ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑ พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน, หน้า ๑๖.

^{๑๑๕} "โคลงวิชรสอนโลก.", หน้า ๘.

ขอคำหนดคั้งกล่าวช่วยให้การปฏิบัติงานของข้าราชการขุนนาง เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และไม่ให้อำนาจเกินขอบเขตหน้าที่ของตน ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง บ้านเมืองจะเป็นสุขและเจริญรุ่งเรืองไม่ได้ ถ้าข้าราชการขุนนางกคชั้ขมเหง เบียดเบียนประชาชน เพราะข้าราชการเป็นผู้ประสานงาน ทำให้กิจการต่าง ๆ ในบ้านเมืองดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ข้าราชการจึงมีความสำคัญต่อการบริหารงานบ้านเมืองไม่น้อย

รายได้ของแผ่นดิน

ในการปกครองและบริหารบ้านเมืองนั้น ผู้ปกครองจำเป็นจะต้องใช้เงิน หรือทรัพย์สินเพื่อใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ รายได้ของแผ่นดินจึงเป็นสิ่งจำเป็นมาก แมว่าในสมัยโบราณ ผู้ปกครองบ้านเมืองจะมุ่งบำบัดทุกข์แก่ประชาชนมากกว่าการบำรุงสุขก็ตาม รายได้ของบ้านเมืองก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้ปกครองจะต้องแสวงหา เรียกเก็บมารักษาไว้ในท้องพระคลัง เพื่อใช้ในคราวจำเป็นทั้งยามสงบและสงคราม รายได้แผ่นดินของเมือง—เที่ยงใหม่ทั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและก่อนนั้นสันนิษฐานว่า จะมาจากแหล่งเดียวกัน คือ รายได้จากภาษีอากรของประชาชน รายได้จากทรัพย์สินของบ้านเมือง รายได้จากกำไรของการประมงหรือการค้าขาย รายได้จากเครื่องบรรณาการหรือส่วยต่าง ๆ จากเมืองขึ้น รวมทั้งรายได้จากสงคราม—เมื่อรบชนะก็จะยึดทรัพย์ ชาวของ เงินทองและเชลยมาไว้ในบ้านเมืองของตน จากรายได้เหล่านี้ทำให้บ้านเมืองสามารถปกครองและทะนุบำรุงบ้านเมืองตามความต้องการของผู้ปกครองได้ อนึ่งรายได้ของแผ่นดินแม้จะน้อยหรือไม่มากเมื่อเทียบกับปัจจุบัน แต่การงานราชการต่าง ๆ ของทางราชการก็สำเร็จลงด้วยแรงงานของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ สำหรับรายจ่ายนั้นคงเป็นไปตามความประสงค์ของผู้ปกครองบ้านเมือง เช่น การสร้างวัด สร้างวัง ซุกคลอง ฯลฯ รายจ่ายที่สำคัญสันนิษฐานว่าจะเป็นรายจ่ายเกี่ยวกับการทะนุบำรุงพุทธศาสนามากกว่าอย่างอื่น

รายได้จากภาษีอากร ประชาชนทุกคนในเมืองเชียงใหม่มีหน้าที่เสียภาษีอากร ให้แก่บ้านเมือง สันนิษฐานว่า ทางราชการอาจจะเรียกเก็บเป็นผลผลิต เช่น ชาว หรืออาจจะเรียกเก็บเป็นเงินก็เป็นได้ แต่ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับระบบการเก็บภาษีที่ชัดเจน พบแต่หลักฐานที่แสดงว่า บ้านเมืองได้เก็บภาษีอากรจากประชาชน โดยได้พบข้อความในกฎหมายต่าง ๆ เป็นต้นว่า กฎหมายโคสภาราษฎร์ กฎหมายพระเจ้าน่าน กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ และกฎหมายธรรมศาสตร์เชียงใหม่ ซึ่งระบุว่า บุคคลผู้ใดทางราชการให้ไปเก็บภาษีอากรจากประชาชนแล้ว ไม่นำภาษีเหล่านั้นมาเขาค้างหลวง กลับลักเอาภาษีของบ้านเมืองไว้มีความผิด^{๑๑๖} กฎหมายแต่ละฉบับกำหนดความผิดไว้ต่าง ๆ กัน เพราะคาปรียบยอมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา นอกจากจะพบข้อกำหนดโทษแก่ผู้ลักเอาภาษีอากรจากกฎหมายต่าง ๆ แล้ว ยังได้พบข้อความอย่างเดียวกันในโคลง-ธรรมดาสอนโลก ซึ่งเป็นคำโคลงที่เป็นคำสอนแก่ษัตริย์หรือพระยา ข้าราชการขุนนาง และประชาชนทั่วไปให้รู้เกี่ยวกับเรื่องราวหน้าที่ต่าง ๆ ของตนต่อบ้านเมือง ให้ทุกคนทำตามหน้าที่ของตน ในคำโคลงที่ ๓๕ สอนเกี่ยวกับหน้าที่ของผู้เป็นขุนนางว่า ผู้ใดที่จะเป็นขุนนางอย่าได้มีความโกรธ หรือโศกเศร้า การใดที่จักเป็นประโยชน์ให้รับกระทำ เก็บภาษีอากร ส่วยให้แก่บ้านเมืองอย่าได้ลักเอา ดั่งคำโคลงว่า

ใครใดจักเสพสร้าง	กาน (การ) ชุน
อย่าโกรธ (โกรธ) โกรธาธ	โศกเส้า (โศกเศร้า)
เยี่ยงใดจักเป็นคุณ	เร็วรีบ ทำเทอ (เกิด)
เก็บส่วยไรหือเจ้า	อย่าอางอ่าเอา ^{๑๑๗}

^{๑๑๖} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๘.

"กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๑.

"กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๘ และ ๔๑.

"กฎหมายธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๔๖.

^{๑๑๗} "โคลงวิบุรสอนโลก. " , หน้า ๗.

คำโคลงบทนั้นนอกจากจะทำให้เข้าใจว่ามีภาระเก็บภาษีอากรแล้ว ยังแสดงว่าทางบ้านเมืองคงได้มอบให้ข้าราชการหรือขุนนางเป็นผู้เก็บภาษีจากประชาชนด้วย และได้พบข้อความที่แสดงว่า ขุนนางเป็นผู้มีหน้าที่เก็บภาษีให้กับบ้านเมืองในคำสอนพระยามังรายด้วย ดังนั้น พระยาพึงเลี้ยงคนไว้มากมาย ๆ จำพวกเพื่อใช้ในราชการ คือ คนที่พิจารณาคดี คนที่มีความสามารถ หมอโหรา และนักปราชญ์ (หมอโหรา นายหนังสือ) และคนเก็บส่วนไรภาษี^{๑๑๘} ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้ว่าทางบ้านเมืองเก็บภาษีอากรจากประชาชนเพื่อเป็นรายได้ทางหนึ่งของบ้านเมือง โดยให้ข้าราชการเป็นผู้เรียกเก็บแล้วนำมาเขาคคลัง—
หลวง

รายได้จากทรัพย์สิน ดังได้กล่าวแล้วในเรื่องพระราชอำนาจของกษัตริย์เหนือทรัพย์สินของบ้านเมืองที่พบในน้ำ ในดิน ใต้แกว สัตว์ต่าง ๆ นอแรด ผึ้ง งาช้าง ฯลฯ แรชาคูต่าง ๆ ที่คนพบในดินรวมทั้งขุมทรัพย์ต่าง ๆ ผู้ใดเก็บได้หรือคนพบจะต้องบอกกล่าวแก่นายบ้านหรือขุนนางเพื่อเก็บบางส่วนเขาคคลัง^{๑๑๙} เพราะ

^{๑๑๘} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑.

^{๑๑๙} ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑, ตำนานสิ่งหวัดดี, หน้า ๑๓๑.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๑๓ และ ๑๖.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๑๓ และหน้า ๖๕.

"กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๘.

"กฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๒๓. ดังความว่า

"...พบขุมเงินขุมทองบอกแก่เจ้าเมืองหรือแบ่งเป็น ๒ ส่วน ใสราชโกรฐ ๑ ส่วน ใหญ่พบเห็น ๑ ส่วน ถาบบอกอย่าห้อมัน อย่าใส่โทษแกมัน อันนี้รามังรายกล่าว—
แล..."

พระยาหรือกษัตริย์มีสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับได้มีกฎหมายกำหนดห้ามข้าราชการเรียกเก็บทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ปลูก ปลา ฯลฯ ไปเป็นของตนเอง เช่น กฎหมายโคสธาราษฎร์ระบุว่าผู้ใดละเมิดเรียกเก็บทรัพยากรเหล่านี้ ให้ปรับ ๒๒๐ เงิน^{๑๒๐}

รายได้จากการปรับโทษ ในกรณีที่ผู้กระทำความผิดกฎหมายบ้านเมือง เมื่อพิจารณาตัดสินลงโทษปรับโทษผู้กระทำความผิดแล้ว จะมีกฎหมายกำหนดให้แบ่งค่าปรับออกเป็น ส่วน ๆ แล้วให้แบ่งบางส่วนเขาค้างหลวง เช่น กรณีลักทรัพย์ ลักขาทาส ฯลฯ เป็นต้น โคพบขอความที่ระบุถึงการแบ่งค่าปรับโทษเขาค้าง ในกฎหมายต่าง ๆ หลายฉบับเช่น

กฎหมายมังรายศาสตร์อวทาน ๒๕ กำหนดว่า ถาชา (ทาส) ลักหนีจากนายเมื่อจับตัวได้แล้วให้เอามาพิจารณาไต่สวน ให้แบ่งค่าของทาสออกเป็น ๒ ส่วน แบ่งให้เจ้าของชาส่วน ๑ ให้แกชุน ส่วน ๑ ในส่วนของชุนนั้นให้นำมาแบ่งออกไปอีกเป็น ๒ ส่วน ให้แก่พระยาส่วน ๑ ให้แกชุนจริง ๆ ส่วน ๑ ส่วนของพระยานั้นเป็นส่วนที่ใดแกชุน แต่เอามาแบ่งให้พระยาหรือคลัง^{๑๒๑} ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะชุนนางเป็นคนของพระยาก็คงเป็นได้ จึงนำส่วนของชุนนั้นมาแบ่งให้บ้านเมืองด้วย

กฎหมายลักษณะคัดถอยตอคำ ไคกลาวถึงการแบ่งค่าปรับโทษเขาค้างว่า ในการประเมินค่า ๑๐,๐๐๐ ให้หักออก ๑๐๐ และอีก ๔๐๐ ให้เป็นคาบชาหรือคาเหน้อยแกจาสีนจาสา ซึ่งเป็นผู้ตัดสิน ส่วนที่เหลือให้แบ่งออกเป็น ๕ ส่วน ให้เอาเขาค้างส่วน ๑ ค้างมีข้อความว่า "...ในค่า ๑๐,๐๐๐ เอาออก ๑๐๐ คาบชาคูณแกจาสีนจาสา ๔๐๐ ยัง ๙๕๐๐๐ ค่า จึงผาเป็น ๕ ส่วนเอาเขาเลม (เขาพระคลัง) ส่วน ๑..."^{๑๒๒}

^{๑๒๐} "กฎหมายโคสธาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๒๐.

^{๑๒๑} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๙.

^{๑๒๒} "ลักษณะคัดถอยตอคำ.", หน้า ๒๑.

"คลองพิจารณาแคงถอยชุนคำ.", หน้า ๓๓ - ๓๔.

กฎหมายพระเจ้าน่าน กล่าวถึงการปรับไหมโจรแล้วให้แบ่งค่าสินไหมให้แก่บ้านเมือง โดยค่าปรับเกิน ๓๐๐ ให้แบ่งครึ่ง และในครึ่งนั้น ให้แบ่งเป็น ๓ ส่วน ให้เขาค้าง ๑ ส่วน คังมีข้อความว่า

"...โจรทั้งหลาย มีหลายประการ ถ้าสินไหมถึง ๓๐๐ นำ-
 เมื่อบน (๓๐๐ ขึ้นไป) ให้มาเกิน (แบ่งครึ่ง) แล้วหื้อขุนเกิน
 หนึ่ง ในเกินนั้นผ่า ๓ (แบ่ง ๓) เป็นค่าโทษเขาเดิม (เขาค้าง)
 ส่วนหนึ่ง..."^{๑๒๓}

หรือในกฎหมายโคสาราษฎร์ กล่าวว่า ของตกในมือโจรจับได้ ให้แบ่งให้เจ้า-
 ทรัพย์ ๒ ส่วน และให้แก่คลังและผู้วินิจฉัย ๑ ส่วน ^{๑๒๔} คดีบางคดี เช่น คดีวางยาพิษ
 เป็นเหตุให้ผู้อื่นเสียชีวิต โทษประหารชีวิตผู้นั้นเสีย ให้ชายชาวของของเขาทั้งหมด
 นำเขาค้างหลวง ^{๑๒๕} จากค่าปรับไหมในคดีต่าง ๆ คังกล่าวจะทำให้ทางบ้านเมืองมีราย
 ได้เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ^{๑๒๖}

^{๑๒๓} "กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๓ และหน้า ๗.

^{๑๒๔} "กฎหมายโคสาราษฎร์." บัญที่ ๒, หน้า ๑๘ และหน้า ๔๐.
 "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑๗.

^{๑๒๕} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๖๕.
 "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕.

^{๑๒๖} โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับกำหนดแบ่งค่าสินไหม ในกฎหมายเกี่ยวกับการ
 การแบ่งสินไหม ในภาคผนวก.

รายได้จากส่วยไรต่าง ๆ   รายได้จากส่วยต่าง ๆ เป็นรายได้จากเมืองขึ้นต่าง ๆ   จึงถือว่าเป็นรายได้ของหนึ่งที่ไม่แน่นอน เพราะรายได้ประเภทนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นำประเทศว่าจะสามารถเสาะแสวงหาเมืองขึ้นได้มากน้อยเพียงใด ถ้าเจ้าเมืองไม่มีความสามารถ จะไม่มีโอกาสได้รายได้จากส่วยเลย   รายได้ประเภทนี้สันนิษฐานว่าคงจะเป็นรายได้ของบ้านเมืองทั้งสมัยราชวงศ์มังราย และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย   หนังสือตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่โลกลาวถึงรายได้จากการเก็บส่วยเขาในสมัยพระเจ้าติโลกราชว่า "...หื้อหมื่นคำพราดต รังวัดเขาเมืองทิง และเขาต่างเมือง ไคตาคำตาเงินตาเบี้ย ส่วยไรนา เขาราชโกฏี (คลัง) มากนัก..."^{๑๖๗}

ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑   ตำนานสิ่งหน่วติกลาวถึงเมืองยองว่า ไคมาขอเป็นเมืองขึ้นของพระยาแสนฟ้าแห่งเมืองเชียงรุ่ง และพระยาแสนฟ้าพามาเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่   เมื่อถึงปีทางเมืองยองก็ไคนำเอาส่วยมาบรรณาการแก่เมืองเชียงใหม่^{๑๖๘}

คำสอนพระยามังราย   โลกลาวว่า พระยาควรเลี้ยงดูขุนนางผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดไว้ ๘ คน เพื่อให้เขาช่วยนำเอาเครื่องบรรณาการจากเมืองน้อยเมืองใหญ่มาสู่บ้านเมือง ดังความว่า

"...หื้อเลี้ยงข้าชั้นในไว้ผู้มีประหย้า (ปัญญา) อาจหื้อแลวยังราชกิจจุประการ ประมาณ ๘ คน เพื่อหื้อนำมายังลาภโชค บันณาการแก่บ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลาย ๘ ทิศ มาใส่เลมสาง (คลังและฉาง) แห่งพระยานั้นทุกวันแล..."^{๑๖๘}

^{๑๖๗} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๗.

^{๑๖๘} ประชุมพงศาวดารภาค ๒๑, ตำนานสิ่งหน่วติ, หน้า ๑๖๘.

^{๑๖๘} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑.

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า รายได้ของบ้านเมืองทางหนึ่งนั้นอาจจะมาจากส่วยไรหรือเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ได้ แต่รายได้ประเภทนี้ก็จะไม่แน่นอนเหมือนประเภทแรก ๆ หนึ่ง กรณีประชาชนตายไม่มีผู้สืบทอด ให้ทรัพย์สินตกเป็นของคลังหลวง แต่ถาผู้ตายสั่งมอบให้ผู้อื่น ก็ให้ถือตามคำสั่งผู้ตาย^{๑๓๐}

รายได้จากการทำสงคราม ในกรณีที่กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเป็นผู้ที่มีความสามารถในการปกครอง นอกจากจะหาให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และไม่มีศัตรูจากภายนอกมารุกรานแล้ว บ้านเมืองอาจจะมีรายได้เป็นอันมากจากการทำสงครามกับเมืองอื่น กล่าวคือ เมื่อรบชนะแล้วก็ย่อมจะรวบรวมยึดเอาชาวของ เงินทอง ตลอดจนเชลยของเมืองนั้นมายังบ้านเมืองของตน รายได้จากการทำสงครามนั้นนับว่าเป็นรายได้ทางหนึ่ง และทำให้เมืองนั้นมีรายได้จากส่วยหรือเครื่องบรรณาการอีกด้วย แต่รายได้ประเภทนี้ก็เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอนเช่นเดียวกับส่วยไร สรุปได้ว่า เมืองเชียงใหม่มีรายได้จากหลายทางที่จะนำมาใช้ในการปกครองทะนุบำรุงบ้านเมือง คือรายได้จากภาษีอากร จากทรัพย์สินธรรมชาติ จากการปรับโทษ จากส่วย หรือเครื่องบรรณาการ รวมทั้งรายได้จากการทำสงครามชนะเมืองอื่นอีกด้วย

ขบวนการยุติธรรมในสังคมเชียงใหม่

เมื่อเกิดความขัดแย้งต่าง ๆ ขึ้นในสังคม ทางราชการมีหน้าที่พิจารณาและระงับกรณีพิพาทเหล่านั้นตามกฎหมายที่ทางบ้านเมืองได้ประกาศใช้เป็นบรรทัดฐานในสังคม ขบวนการยุติธรรมในสังคมเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะจะทำให้สังคมนั้นอยู่อย่างมีความสุขได้ สันนิษฐานว่าขบวนการยุติธรรมในสังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และก่อนนั้น คงจะมีขบวนการที่คล้ายคลึงไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากกันมากนัก จาก

^{๑๓๐} "ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๑๑.

การศึกษากฎหมายต่าง ๆ ทำให้ทราบถึงเรื่องราวการรักษา และให้ความเป็นธรรมแก่สมาชิกในบ้านเมือง โดยกฎหมายใดกล่าวถึงการรับฟ้อง การพิจารณาคดี บุคคลผู้พิจารณาคดี คุณสมบัติของผู้พิจารณาคดี ลักษณะพยาน ลักษณะการตัดสินที่ไม่ชอบซึ่งมีความอาจจะอุทธรณ์ได้ วิธีการลงโทษแก่ผู้ละเมิดกฎหมาย ฯลฯ ล้วนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความยุติธรรมในบ้านเมืองทั้งสิ้น ประชาชนเชียงใหม่ได้รับความยุติธรรมต่าง ๆ พอสมควร ซึ่งสิ่งเหล่านี้คงจะทำให้ประชาชนอยู่ในบ้านเมืองอย่างมีความสุข และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้ตลอดมาเป็นเวลานาน ขบวนการเกี่ยวกับความยุติธรรมมีดังนี้

วิธีการรับฟ้อง ในสมัยต้นราชวงศ์มังรายนั้น สันนิษฐานว่าทางบ้านเมืองยังไม่มีศาลสำหรับพิจารณาคดีต่าง ๆ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้น ทางบ้านเมืองคงได้จัดตั้งศาลขึ้นเพื่อพิจารณาคดี เรียกว่า "กวาน"^{๑๓๑} และได้พบว่ามีวิธีการเกี่ยวกับการฟ้องร้องของประชาชนในบ้านเมือง โดยได้พบข้อความจากคัมภีร์เสหาโมจนะ และคำสอนพระยามังรายเกี่ยวกับการฟ้องร้องคดีต่าง ๆ ว่า เมื่อมีคดีหรือความขัดแย้งในสังคมเกิดขึ้น ให้บอกเหตุหรือแจ้งเหตุแก่นายบ้านหรือกวานบ้าน แลวนายบ้านจะนำเรื่องราวไปเสนอเจ้าขุน^{๑๓๒} ให้มีการพิจารณาคดีนั้นในกวาน ถาคดีหรือข้อความนั้นขัดแย้งเป็นเรื่องเล็กน้อย นายกวานหรือนายบ้านจะเป็นผู้หนาท่รับหรือไกลเกลี่ยตัดสินคดีนั้นได้ ส่วนคดีที่สำคัญนั้นจะนำไปพิจารณาในศาลโดยให้จากวานหรือจาเมืองเป็นผู้บันทึกเรื่องราว และบันทึกเกี่ยวกับการรับฟ้อง โดยจะบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้น แลวลงวันเดือนปีที่เกิดเรื่องราวและการรับฟ้องนั้นไว้เป็นหลักฐาน คณะ-

^{๑๓๑} โปรดดูคำอธิบายเพิ่มเติมในคำชี้แจงในกฎหมายคลองพิจารณาแต่งตั้งอัย-
ชนคำ ฉบับไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๑๓๒} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๑๕. "บทการ ๑ ผู้ใดใดเป็นแก่น-
บ้านคนสอน... คันโทสม์โนบ้าน ห่อปากตานสอนมัน ห่อสุกกันตามไพร คันโทสใหญ่หลวง
หลาย ควรตัวนายเบือสูไหวสาหมขุนหลาย...".

ผู้พิพากษาจะเป็นผู้พิจารณาคดีเหล่านี้ในเวลาต่อมา ดังปรากฏข้อความเกี่ยวกับการรับฟ้อง
ในคัมภีร์เสหาโมจนะ ความว่า

"...เมื่อจักพิจารณาคำฟ้องถูก控告กวางแทน...ก็หอรูวามผู้
เป็นนายคำ^{๑๓๓} ก็หอรูวามผู้นำลงกวาง จากเมืองผู้พิจารณา
แหวดกคหมายแล้ว ยังปักดี ยังเคื่อนกดี ยังวันกดี ใส่ไว้ในพิง
(สมุด) แล้ว เฝิง (ควร) พิจารณาเหอะ..."^{๑๓๔}

วิธีพิจารณาคดีและคุณสมบัติของผู้ตัดสิน กษัตริย์ เจ้าเมือง ข้าราชการขุนนาง
เป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง โดยยึดกฎหมายเป็นหลักและตัดสินตามธรรม-
ศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อมิให้ผู้ตัดสินคดีตัดสินตามอำนาจและความพอใจของตนเอง อันจะเป็น
ผลเสียแก่ประชาชน และทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน มีข้อความที่กล่าวถึงการ
พิจารณาของผู้ทำหน้าที่ตัดสินคดีปรากฏในกฎหมายหลายฉบับ เป็นต้นว่า กฎหมายลานนา
กล่าวว่า ผู้พิจารณาคดีตัดสินคดีต่าง ๆ ควรหันหน้าไปหาพระพุทธรูปเจ้าหรือพระธรรมะของพระองค์
และให้ตัดสินตามคลองเมืองตามองค์ยุติธรรม ตามสักขีพยาน และให้พิจารณาให้รอบคอบ
ก่อนจะตัดสิน ถ้าตัดสินโดยไม่พิจารณาแล้วจะเป็นเหตุให้เสียใจ และภายหลังจะได้รับโทษ

^{๑๓๓} นายคำ หรือเจ้าคำ (เจ้าของคดี) หมายถึงโจทก์ในปัจจุบัน.

^{๑๓๔} "เสหาโมจนะ.", หน้า ๕๓. พบในคัมภีร์เรื่องนี้เพียงฉบับเดียว.

อย่างหนักด้วย^{๑๓๕} โดยเฉพาะเมื่อผู้ตัดสินนั้นตายไปแล้วจะตกนรก^{๑๓๖} ได้รับความทุกข์
ทรมานมาก ดังนั้น ผู้ตัดสินคดีจะต้องตัดสินอย่างถูกต้องยุติธรรมและเป็นไปตามกฎหมาย
หรือธรรมศาสตร์

เกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ตัดสินคดีนั้น ผู้ตัดสินคดีจะต้องไม่ลำเอียง หรือมีอคติ
๔ ประการ ได้แก่ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะความพอใจ โทสาคติ ลำเอียงเพราะ
ความโกรธ โลกาคติ ลำเอียงเพราะความโลภ และภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว^{๑๓๗}
ผู้ตัดสินคดีจะต้องไม่พิจารณาตัดสินลำเอียงโดยเห็นว่า ผู้นั้นเป็นผู้ดี เป็นญาติ
เป็นผู้ที่ผู้ตัดสินมีความรักหรือชัง เป็นนายของตน เป็นผู้เฒ่า^{๑๓๘} และผู้พิจารณาไม่ควร

^{๑๓๕} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑๐.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

"ธรรมศาสตร์เชียงใหม่.", หน้า ๓๘. "...ผู้ใดตัดสินคำชอบจักตก
นรกแล... ผู้ใดพิจารณาคลองธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ดั้งอัน ถ้าตายไปจักตก-
นรก...".

"กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กที่ ๑, หน้า ๓๑.

^{๑๓๗} "คำสอนพระยามังราย.", หน้า ๓๑.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๑๐.

"ธรรมศาสตร์และกฎหมายพระยามังราย.", หน้า ๕๖.

"เสหาโมจนะ.", หน้า ๘๒.

"กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้กที่ ๑, หน้า ๓๒ และผู้กที่ ๒, หน้า ๖.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๑ - ๒.

^{๑๓๘} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๑๐.

รับสินบนจากคคคค (อย่ารับสินจ้างจากท่าน) ไม่ควรพิจารณาคดีเร็วหรือช้าเกินไป ไม่ควรตัดสินใหญ่แพกลายเป็นผู้นะ ไม่ให้พิจารณาตัดสินในเวลากลางคืน ไม่ให้ตัดสินในที่สังคลับตาคน (ที่ลับ) นอกจากนี้แล้วผู้ตัดสินคดีจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้ด้วย คือ ราคาวัตถุที่เกิดเป็นคดีนั้นว่าถูกหรือแพง เกาหรือไหม เป็นทองคำหรือเป็นเงิน หนักหรือเบา^{๑๓๕} เพื่อให้การพิจารณาตัดสินต่าง ๆ เป็นไปโดยถูกต้องและเป็นธรรมตามที่กฎหมายกำหนดไว้

ลักษณะพยาน ในการพิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ พยานเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญต่อการพิจารณาคดี กฎหมายลานนาไทยได้กำหนดเรื่องราวเกี่ยวกับพยานไว้อย่างละเอียด เช่น เรื่องคุณสมบัติผู้ที่จะให้อ้างอิงเป็นพยานได้และไม่ได้ การตัดสินกรณีไม่มีพยานหลักฐานอ้างอิง ลักษณะพยานต่าง ๆ มีดังนี้

บุคคลที่กฎหมายอนุญาตให้ใช้เป็นพยานได้คือ นักบวชที่ตั้งอยู่ในทำนองคลองธรรม ผู้ที่มีจิตใจซื่อสัตย์ ผู้ที่มีลูกหลานมาก (สันนิษฐานว่า คนที่มีลูกหลานมากอาจจะเป็นคนมีฐานะดีในสังคม เพราะมีกำลังคนและแรงงานมากกว่าคนที่มีลูกหลานน้อย) ผู้ที่ประกอบ การไรนา ค้าขายเลี้ยงชีพโดยชอบ ผู้ที่เมตตาธรรม ผู้ที่ไม่ทำร้ายสัตว์ ผู้ที่รู้จัก-

^{๑๓๕} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๑.

"กฎหมายโคสาราษฎร์." ผูกที่ ๑, หน้า ๑๘.

"ลักษณะตัดถอยทองคำ.", หน้า ๘.

"เสทาโมจนะ.", หน้า ๘๒.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเสาไห้, หน้า ๑๐.

"กฎหมายโคสาราษฎร์." ผูกที่ ๒, หน้า ๔๕.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์", หน้า ๒.

กาละเทศะการอันควรและไม่ควร^{๑๕๐} ผู้ที่มีฐานะดี (มีชาวของสมบัติ) ผู้ที่มีเชื้อสายผู้ดี
 ผู้ที่คนทั้งหลายนับถือ ผู้ที่มีสัจจะ ผู้ที่เกิดมาเป็นคนรักชอบ ผู้ที่รู้จักบุญบาป ผู้ที่ไม่ชอบคดี
 สองหน้า (คนอันขวางแหล่งหน้า) คนอันคิดหาชาวของไถทาน คนอันยินดีในคัมภีร์หรือ
 คนเคร่งศาสนา^{๑๕๑}

บุคคลที่กฎหมายไต่ถามเอาคดีให้เป็นพยานมีดังนี้ คนที่ทำผิดกฎหมายบ้านเมือง
 (คนผิดราชวัตรพระยา) ผู้ที่เจ็บป่วย ผู้เขลาทรู ผู้ที่มีอายุน้อย ผู้ที่เป็นช่างฟ้อน
 ช่างซอ (คนขับลำนำ) ช่างหลอม ช่างคำ (ช่างทำทอง) ช่างเหล็ก ผู้ที่ถูกขับจาก
 เชื้อชาติ เพศผิดชาติ ผู้ที่ชอบเล่นการพนัน ผู้ที่ขี้ขลาดจนกลัวใครๆ ไม่มีใครเชื่อถือใจ
 คนที่ชอบผู้หญิง (คนโลภค้ายหญิง) ผู้ที่ชอบลักเล็กขโมยน้อย คนคัมสุรา ผู้ที่โกรธ-
 ง่าย ผู้ที่ช้อย ผู้ที่มาจากที่ไกล ผู้ที่มีฐานะยากจน (คนอันซุกหลุมอยู่) ผู้ที่เป็นลูก-
 หลานเจาคดี ผู้ที่เป่บเพื่อนกับเจาคดี คนที่รับจ้างอยู่กับเจาคดี ผู้ที่ชอบทำตลกไถทาน
 ขำและตลกตะแลง (สอกกอก) ผู้ที่ขามแม่น้ำมาจากที่อื่น^{๑๕๒} ผู้ที่ชอบไถทานฉิบหาย
 ผู้ที่ยินดีในโทษของผู้อื่น^{๑๕๓} สำหรับผู้หญิงและเด็กนั้น กฎหมายไต่ถามเอาคดีให้ใช้เป็นพยาน
 ได้เป็นบางครั้ง^{๑๕๔}

^{๑๕๐} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้ที่ ๒, หน้า ๗.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๓.

^{๑๕๑} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๓.

^{๑๕๒} "กฎหมายลานนา.", หน้า ๓.

^{๑๕๓} "ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๔.

^{๑๕๔} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้ที่ ๒, หน้า ๗.

ในกรณีที่ไม่มียานอ้างอิงนั้น ใหญ่พิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ พิจารณาโดยอาศัย
 สิ่งต่อไปนี้ประกอบด้วย คือ (๑) วงศาแห่งบุคคล โดยดูว่าคดีนั้นมาจากตระกูลเช่นไร
 ฐานะเป็นอย่างไร เป็นผู้เชื่อถือใดเพียงใด (๒) ดูจากกิริยาทาท่างของบุคคล ท่านอง
 ดูจากกิริยาทาท่างเพื่อจับพิรุณศุภความ เพราะผู้ทำผิดย่อมมีพิรุณให้เห็นได้ (๓) ใหญ่จาก
 ภาษาดอຍคำที่บุคคลพูดออกมา ซึ่งเป็นการจับพิรุณศุภอภัยอย่างหนึ่ง เพราะการพูดของผู้ทำผิด
 ย่อมมีความไม่แน่ใจ สั้นสะทอน พูดตะกุกตะกัก ฯลฯ ดูจากการพูดจะช่วยให้การตัดสิน
 ถูกต้องได้ (๔) ใหญ่ให้สัตย์จะอธิษฐาน เพราะเป็นความเชื่อของคนในสมัยโบราณเกี่ยวกับ
 การพิสดารโดยให้สัตย์อธิษฐานเขาช่วย เช่น การสาบาน^{๑๕๕} เป็นต้น ลักษณะพยาน
 ดังกล่าวข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่า การอ้างพยานในเมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้นในสังคมนั้น กฎหมาย
 ได้กำหนดถึงลักษณะการเป็นพยานไว้อย่างละเอียด เพื่อช่วยให้การพิจารณาคดีเป็นไปอย่าง
 ถูกต้อง

การอุทธรณ์ในกรณีที่ตัดสินไม่ชอบด้วยกฎหมาย เมื่อมีการพิจารณาตัดสินแล้ว
 ผู้ความเห็นว่าไม่ถูกต้องยุติธรรมตามกฎหมายหรือธรรมศาสตร์ ผู้คดีมีสิทธิที่จะอุทธรณ์คัด
 คานขอใหม่การพิจารณาใหม่ได้ เรื่องนี้เรียกว่าให้ประโยชน์แก่ประชาชนมาก การตัดสิน
 ทั่วไปนี้ถือว่าเป็นการตัดสินที่ไม่ชอบ คือ การตัดสินด้วยอำนาจแห่งตน การตัดสินที่ไม่เป็น
 ไปตามธรรมศาสตร์ การตัดสินที่เบียดเบียนเอาลูกเมียทาน ผู้หญิงเป็นผู้ตัดสิน คัดสิน-

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, ผูกที่ ๒, หน้า ๘.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๕.

"คลองพิจารณาแดงถอยชนคำ.", หน้า ๓๕.

"กฎหมายลักษณะแดงถอยตัดคำ.", หน้า ๒๒. กล่าวถึงการให้บุคคล
 และพยานไปสาบานต่อหน้าพระพุทธรูปซึ่งว่า "...หรือเมียตราตัวใดกิน (น้ำสาบาน)
 เอาต่อหน้าพระสิ่งพระเจ้า..."

ในเวลากลางคืน ตัดสินในที่รโหฐาน ตัดสินโดยผู้ที่เป็นศัตรูกับความ ตัดสินโดย-
นายของความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง^{๑๔๖}

การตัดสินที่ไม่ชอบดังกล่าวนี้ให้ความคัดค้านหรืออุทธรณ์ เพื่อให้หน้าคตินั้นมา
พิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่งได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ปรากฏข้อความในกฎหมายหลายฉบับ เป็น
ตนวนา

มังรายศาสตร์และกฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์กล่าวว่า เมื่อมีการตัด
สินไม่ชอบ ให้คัดค้านยกเล็กเสียได้ แล้วให้นำมาพิจารณาใหม่ในที่ชุมนุมชน ดังปรากฏขอ
ความในกฎหมายธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ว่า "...คำทั้งหลายผู้นั้นชอบ ห้อมนาง
(ยกเล็ก) เสียก่อน จึงได้ตัดสินในที่ชุมนุม (ชุมนุม) ตามธรรมศาสตร์เทอะ..."^{๑๔๗}

กฎหมายโคสวาราชฎีกล่าวไว้ว่า เมื่อประชาชนไม่มีความผิดถูกจับกุมและปรับ
ใหม่ ไพรมารองเรียน พระยาสืบสวนมีความจริง ให้ปรับใหม่เจ้าเมืองหรือขุนผู้นั้น ๒๐๐
เงิน^{๑๔๘} ข้อความนี้แสดงถึงสิทธิของประชาชนที่จะอุทธรณ์ในกรณีถูกตัดสินไม่ยุติธรรม

^{๑๔๖} "กฎหมายโคสวาราชฎี." ผู้ที่ ๑, หน้า ๑๘, ผู้ที่ ๒, หน้า ๖ - ๗.

"มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๑ - ๑๒.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๓.

^{๑๔๗} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๒.

"ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์.", หน้า ๓.

^{๑๔๘} "กฎหมายโคสวาราชฎี.", ผู้ที่ ๒, หน้า ๑๘.

ลักษณะคัดถอยต่อคำ และคล่องพิจารณาแต่งถอยชนคำ กล่าววว่า ในกรณีที่มีการพิพากษาคัดสินแล้ว แต่ปรากฏในภายหลังว่าไม่ถูกต้อง ให้นำคดีนั้นมาพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่ง เรื่องนี้เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าก่อนนาแห่งราชวงศ์มังราย โดยที่แสนสาได้พิจารณาตัดสินคดีแล้ว แต่ตัดสินไม่ถูกต้อง พระเจ้าก่อนนาทราบเรื่องจึงให้เจ้าเมืองนำคดีนั้นมาพิจารณาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังความว่า "...แสนสาอย่าละกองเมือง (คลองเมือง) เสีย บัดนี้ กินใจหรือรูกานัน (ทำอะไรหรือในสิ่งนั้น) เจ้าเมืองนี้เขารูรัตรอยโบราณแต่เกาหรือเจ้าเมืองโตช้า (พิจารณาใหม่) ลูกอนเทอะ..."^{๑๔๘}

อนึ่ง ในการอุทธรณ์หรือคัดค้านการตัดสินนั้น จะกระทำใดก็ตามเมื่อมีการพิจารณาผิดพลาดไม่ถูกต้องจริง ๆ เท่านั้น ถ้าการตัดสินนั้นถูกต้องตามกฎหมายแล้วจะเพิกถอนคัดค้านไม่ได้^{๑๕๐} ดังนั้น จะเห็นว่าขบวนการยุติธรรมในสังคมเขียงใหม่เน้นให้ทุกคนเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง เพื่อให้สังคมอยู่อย่างเป็นสุข

บทบัญญัติโทษผู้กระทำผิดกฎหมาย ทางบ้านเมืองได้กำหนดโทษของผู้ละเมิดกฎหมายบ้านเมืองไว้หลายสถานตามลักษณะความผิดที่กระทำ โดยกำหนดการลงโทษตั้งแต่สถานเบา ใดแก่ การให้ขอขมา การปรับไหม ไปจนถึงโทษสถานหนัก ใดแก่ การเนรเทศ การนำไปขายยังต่างเมือง ตัดมือ ตัดตีน และการประหารชีวิต โทษเหล่านี้ปรากฏในกฎหมายต่าง ๆ ดังนี้

การขอขมา เป็นการลงโทษสถานเบา โดยให้ผู้กระทำผิดต่อผู้อื่นนั้น นำข้าวตอกคอกไม้รูปเทียนไปขอขมาผู้ที่ตนละเมิด เช่น กรณีครูกับศิษย์ทะเลาะกัน ให้ศิษย์ไปขอขมาแก่ครูของตน^{๑๕๑} เป็นต้น

^{๑๔๘} "คล่องพิจารณาแต่งถอยชนคำ.", หน้า ๑๕.

"ลักษณะคัดถอยต่อคำ.", หน้า ๕.

^{๑๕๐} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๑.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

การปรับไหม ในกรณีละเมิดกฎหมายทำให้ผู้อื่นเสียหาย หรือเสียหายต่าง ๆ ทางบ้านเมืองกำหนดให้มีการชดเชยหรือปรับไหม เช่น กรณีลักวัวควายทาน โทษ ๑๐๐ เงิน เป็นต้น

การใส่ราชวัตร หมายถึงการจำกัดบริเวณที่อยู่ ซึ่งอาจจะไม่หมายถึงคุกในปัจจุบัน แต่เป็นการจำกัดบริเวณ การลงโทษใส่ราชวัตรนี้ เป็นการลงโทษแก่ผู้ที่มีความผิดร้ายแรงกว่าการปรับไหม หรือกรณีไม่มีเงินค่าปรับไหมให้จำคุกแทน เช่น กฎหมายโค-สาราษฎร์ กล่าวว่า ผู้ใดลักคัตคนไม้และฆ่าสัตว์เลี้ยงของท่าน โทษปรับไหม ๒๐๐ ถ้าไม่มีเงินเสียค่าปรับให้จำคุกแทน ๒๐ วัน^{๑๕๒} เป็นต้น

การเนรเทศ เป็นการลงโทษสถานหนักอีกทางหนึ่ง เพราะในสมัยโบราณ การคมนาคมไม่สะดวก การเนรเทศจะทำให้ผู้ถูกลงโทษได้รับความลำบากมาก โทษเนรเทศนั้นส่วนมากเป็นการลงโทษแก่ผู้ทำผิดร้ายแรง เช่น การวางยาพิษทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต^{๑๕๓} เป็นต้น

การลงโทษสถานหนักนี้จะกระทำเมื่อผู้ทำความผิดร้ายแรงเป็นที่กระทบกระเทือนแก่สังคม เช่น ลักของสงฆ์ ฆ่าพระภิกษุสงฆ์ ฆ่าพ่อแม่ ฆ่าพี่น้อง ฆ่าเจ้านาย และฆ่าตัวเมีย กฎหมายโคสาราษฎร์โทษหนักทั้ง ๔ สถานได้^{๑๕๔} กฎหมายมังรายศาสตร์กล่าวว่า ผู้ทำผิดร้ายแรงดังต่อไปนี้ควรประหารชีวิต ฆ่าผู้ไม่มีความผิด เกาะกุมลูกหลานเขาทานไปฆ่าเอาทรัพย์ ฆ่าล่ายกวีวิหาร ลักทำร้ายทวนกลางทาง (ผูกทวนทาง) ลูกลูกฆ่าพ่อแม่ น้องชายพี่ ฆ่าเขาเจ้า และเมียชายัว^{๑๕๕} โทษเหล่านี้กฎหมายกำ-

^{๑๕๒} "กฎหมายโคสาราษฎร์", ผู้ที่ ๒, หน้า ๔๑, และผู้ที่ ๓ หน้า ๓๒.

^{๑๕๓} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๕๑.

^{๑๕๔} "กฎหมายโคสาราษฎร์." ผู้ที่ ๑, หน้า ๒๕.

^{๑๕๕} "มังรายศาสตร์." ฉบับวัดเส้าไห้, หน้า ๑๐.

หนักให้ประหารชีวิตผู้ทำผิดนั้นเสีย

รายได้ของขุนนางผู้พิจารณาตัดสินคดี ส่วนใหญ่ข้าราชการขุนนางจะได้รับ
แต่งตั้งจากกษัตริย์ใหม่หน้าที่พิจารณาตัดสินคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะในเขตปกครองของ
คนเท่านั้น^{๑๕๖} และให้พิจารณาตามที่กฎหมายหรือธรรมศาสตร์ได้กำหนดไว้ ในบางคดี
กฎหมายจะกำหนดค่าปรับใหม่ไว้ และให้แบ่งค่าปรับใหม่นั้นส่วนหนึ่งให้แก่ข้าราชการผู้
พิจารณาด้วย (บางส่วนก็ให้แบ่งเข้าคลัง) การแบ่งสินไหมให้ผู้ตัดสินนี้มีมาแต่สมัยราช-
วงศ์มังราย ปรากฏหลักฐานการแบ่งสินไหมซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนเพิ่มเติมในสมัยพระ-
เมืองแก้ว^{๑๕๗} การแบ่งสินไหมคงมีเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ปรากฏ
ข้อความในกฎหมายต่าง ๆ ที่ระบุถึงการแบ่งสินไหมในอัตราที่ต่างกันตามสมัยและระยะ
เวลาของกฎหมาย เป็นต้นว่า

กฎหมายโคสภาราษฎร์ ซึ่งสันนิษฐานว่าจะประกาศใช้ในสมัยพระไชยเชษฐาธิ-
ราช ตอนปลายสมัยราชวงศ์มังราย ใ้กล่าวถึงการแบ่งสินไหมให้ผู้พิจารณาคดีว่า ผู้ใด
เห็นภรรยาทานผู้ใดไม่รู้ว่า เป็นภรรยาทาน ไซ้กำลังปลุกปล้ำกระทำชำเรา ให้ลงโทษคา
ถั่ว ๒๐๐ ให้ปรับใหม่เพิ่มอีก ๒๐๐ ถ้าเป็นชาวเมืองให้เสียค่าถั่วหรือค่าหัว (ค่าคอ)
๔๐๐ เป็นราชตระกูล หัวศึก เสียค่าหัว ๑๒๐๐ หัวแสนในนา เสียค่าหัว ๑๒๐๐ ฯลฯ
ค่าปรับแต่ละรายดังกล่าวนี้ ให้แบ่งเป็น ๓ ส่วน เอาขึ้นราชโกฏิ ๑ ส่วน ให้แก่ผู้เสียหาย
(เจ้าของวัตถุ) ๑ ส่วน ให้ขุนนางผู้วินิจฉัยโทษ ๑ ส่วน^{๑๕๘}

^{๑๕๖} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๑๖.

^{๑๕๗} โปรดดูรายละเอียดใน การแบ่งสินไหม ในภาคผนวก.

^{๑๕๘} "กฎหมายโคสภาราษฎร์." ผู้กที่ ๒, หน้า ๓๕ - ๔๐.

กฎหมายมังรายศาสตร์อวทาน ๒๕ กล่าวว่ ข่า (ทาส) ทานลัทธิ จับได้
ให้แบ่งค่าตัวขาออกเป็น ๒ ส่วน ให้แก่เจ้าขา ๑ ส่วน ให้ผู้จับขาได้ ๑ ส่วน ในส่วน
นี้ผู้ได้เอามาแบ่งเป็น ๒ ส่วน ให้แก่ผู้ได้จริง ๑ ส่วน อีก ๑ ส่วนให้แก่ขุนผู้พิจารณา^{๑๕๕}

กฎหมายพระเจ้าน่าน กล่าวว่ ถาคาใหม่ ๓๓๐ ขึ้นไปให้แบ่งครึ่ง ในส่วน-
ครึ่งนั้นให้แบ่งอีกเป็น ๓ ส่วน เขาค้าง ๑ ส่วน ให้แก่ขุนผู้พิจารณา ๒ ส่วน^{๑๖๐}

คัมภีร์เสทาโมจนะ กล่าวว่ ในคดีลักวันั้น ให้ปรับไหมผู้ลักแล้ว แบ่งให้แก่
เจ้าของวัว ๒๐๐ เงิน ให้แก่ค้างหลวง (ราชปติ) ๓๐ เงิน อุปราช ๒๐ เงิน จากิน
๒๐ เงิน ขอความนี้ปรากฏในคติกกนิบาต^{๑๖๑}

จากข้อความเกี่ยวกับขบวนการยุติธรรมในสังคมเชียงใหม่ดังกล่าวข้างตนอาจ
จะสันนิษฐานได้ว่า ประชาชนในสังคมได้รับความยุติธรรมจากบ้านเมืองพอสมควร เพราะ
เมื่อเกิดกรณีพิพาทต่าง ๆ ขึ้นแล่นั้น กฎหมายได้ระบุดึงขบวนการยุติธรรมไว้อย่าง-
ละเอียด ชัดเจน ครอบคลุมทุกเรื่อง ซึ่งล้วนแต่เป็นผลดีแก่ประชาชน และทำให้ประ-
ชาชนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ความยุติธรรมในสังคมนับเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าประชาชน
ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากบ้านเมืองแล้ว สังคมนั้นย่อมไม่อาจจะดำรงอยู่ได้อย่างเป็น
ระเบียบเรียบร้อย หรือดำรงอยู่ยาวนานต่อไปได้.

^{๑๕๕} "มังรายศาสตร์อวทาน ๒๕.", หน้า ๕.

^{๑๖๐} "กฎหมายพระเจ้าน่าน.", หน้า ๔.

^{๑๖๑} "เสทาโมจนะ.", หน้า ๑๒. และปรากฏใน

"คลองพิจารณาแต่งถอยชนคำ.", หน้า ๓๓.

"ลักษณะตัดถอยคอกคำ.", หน้า ๒๑.

"กฎหมายลานนา.", หน้า ๑๒.

โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการแบ่งสินไหมในภาคผนวก.